

Anmeldelser

Troels Fink: Spillet om dansk neutralitet 1905—09.

Skrifter udg. af Jysk Selskab for historie, sprog og litteratur 6.
(Universitetsforlaget i Århus 1959).

Værket omhandler en særdeles vigtig episode — nogle vil være tilbøjelige til under hensyntagen til fænomener forud for og efter 1905—07 at tale om en linje! — i Danmarks udenrigspolitik og har foruden den almene interesse, emnet kan påregne hos historisk interesserede, tillige en særlig tiltrækning for læsere i vort grænseland deri, at Nordslesvig indgår i »spillet«, ikke som nogen afgørende brik ganske vist, men dog således at muligheder med hensyn til landsdelens status tilligemed dens befolknings nationalpolitiske vilkår berøres.

Situationen er kort opridset den, at det siden 1901 i Danmark herskende venstreparti skal have løst en af sine »mærkesager« fra den lange forfatningskamps tid, forsvaret, og må gøre det under hensyntagen til de storpolitiske og indrepolitiske magtforhold, såvel som til hovedpersonernes vurdering af disse faktorer. Året 1905 er i begge henseender en af vort århundredes aksestunder for at bruge et malende Karl Jaspers-udtryk. I storpolitiken begyndte England at nærme sig den fransk-russiske blok under Delcassé-samtalerne, der netop afsluttedes 1905, og som blev fremmet af den wilhelminske æras germanske kraftudfoldelse. Spændingen mellem »hvalen og elefanten«, der trods modgående bestræbelser førte frem til Vesteuropas ragnarok, var en af tidens kendsgerninger. En anden, på den indre front, var bruddet i det brede venstreparti, også fuldbyrdet i 1905, blandt andet hidført af I. C. Christensens ændrede syn på dansk forsvarspolitik.

Midt ind i denne situation griber nu Troels Finks undersøgelse. Lyset falder over den ene af hovedaktørerne, den daværende departementchef i krigsministeriet L. C. F. Lütken. Den anden hovedperson, Venstres dominerende skikkelse I. C. Christensen, har ved sin systematiske tilintetgørelse af sit arkiv ønsket at afskære eftertiden fra muligheden for at kaste nyt lys over den rolle, han spillede som statens ansvarlige leder. Grundlaget for professor Finks fremstilling, der udgør værkets første halvdel, godt halvandet hundrede sider, er for størstpartens vedkommen-

de nyt, og trods det nævnte beklagelige minus, vægtigt nyt kildestof.

Forud kendt var de i 1919 i forbindelse med forsvarskommissionens arbejde udgivne »Aktstykker vedrørende Kaptajn L. C. F. Lützens Ophold i Berlin 1902—03 og Departementchef, Kaptajn Lützens Sendelse til Berlin i 1906—07 samt Referat af de i Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning derom førte Forhandlinger«. Disse aktstykker udgør dog kun 12 af de 68 her aftrykte dokumenter. De øvrige er tilligemed Lützens selvbiografi og hans dagbogsnotitser 1908—09 først blevet tilgængelige i de seneste år og fremlægges nu for offentligheden. Den største gruppe blandt dokumenterne udgøres af 26 referater og breve fra det tyske udenrigsministeriums arkiv, hvortil der som bekendt blev adgang efter Tysklands nederlag 1945. En fyldig samling stammer naturligvis fra det danske udenrigsministeriums arkiv, og en række breve fra statsminister Neergaards arkiv fra Lütken til denne supplerer samlingen.

Professor Fink har ikke haft til hensigt at give en udtømmende skildring af dansk udenrigs- og forsvarspolitik i årene 1905—1909, endsiø da for dette emnes vedkommende i venstres magtperiode 1901—14. Det er forståeligt, en vældig opgave som det er, men beklageligt, da vi af flere grunde, bl. a. for at modvirke ravnekrogsmentaliteten, trænger meget til at få alsidig og fyldig oplysning om disse centrale problemer i vort århundrede. Der kan vel nu skaffes historikerne adgang til stoffet, jævnfør principperne for arbejdet med P. Munchs papirer, og professor Fink har jo sjældne forudsætninger for at give den dybtgående og sobre emnebehandling der er behov for. Han skal ikke her lastes for »at have skummet fløden«, men netop i de store og omfattende forarbejder til den foreliggende redegørelse ligger forhåbentlig en tilskyndelse og forpligtelse til at gå videre til den udtømmende fremstilling af dette vigtige område af vor nyere historie, der alt for længe har været forsømt af videnskaben.

Jeg har fulgt forfatterens anvisning og er begyndt med selvbiografien, hvis første del er dateret november 1906, da Lütken fik tildelt ridderkorset, og anden og langt fyldigere del skrevet i foråret 1918 i anledning af at daværende general Lütken blev udnævnt til kommandør af Dannebrog. Erindringerne er således skrevet til ordenskapitlet, men utvivlsomt med en senere offentliggørelse for øje. Imidlertid døde Lütken i sommeren 1918, og selvbiografien med en del aktstykker blev afgivet til rigsarkivet, hvor de var båndlagt til 1949, og altså nu udgør grundstammen i professor Finks bog.

Læsningen af dem gør et dybt indtryk på en. Forfatteren er en højtbegavet, viljestærk og målbevidst officer, klar, skarp og kategorisk i sine domme over sig selv og andre. Hans vurderinger bærer som han selv siger ikke præg af »ædel beskedenhed«, men han forsvarer sig med, at han kun fremsætter, hvad der for ham står som sikkert. Hvordan han kom i forbindelse med I. C. Christensen og den Berg'ske kreds oplyses ikke. Og han nøjes desværre med en antydning på et adskillig vigtigere punkt, den indflydelse han hævder at have haft på den afgørende fase i »systemskeftets« forhistorie.

Ifølge sagens natur begrænser Lütken sine meddelelser om de almindelige politiske forhold til selve forsvarsspørgsmålet og de heri implicerede ledende politikeres indsats. Neergaard og Berntsen er ham for svage, mens han sætter I. C. Christensen meget højt både som politiker og som karakter. Dette fremgår især af den dramatiske skildring af hans møde med statsministeren umiddelbart efter »den store katastrofe«, Albertiskandalen, der ramte I. C. Christensen og dermed Venstre så hårdt.

Om tilstanden indenfor hæren, om forholdet mellem hær og flåde, og om arbejdet i forsvarskommissionen giver Lütken udførligt og uden omsvøb besked. På dette område — specielt med hensyn til Københavns befæstning — får Lütkens indsats historisk betydning i kraft af den nyorientering i forhold til Tyskland, han fik lejlighed til at gøre sig til talsmand for. Grundlaget skabte han selv kort efter systemskeftet under det 8 måneders studieophold, han ved I. C. Christensens hjælp fik bevilget på udenrigsministeriets budget. Dette forspil med dets uklare baggrund herhjemme skildrer Troels Fink morsomt i bogens indledende kapitel. Opholdet fik især betydning ved de kontakter med militære og politiske kredse, som den ihærdige Lütken fik etableret.

Sin store chance for at udnytte disse med videregående mål for øje fik han, da I. C. Christensen i 1905 blev statsminister (konsejlspræsident) og overtog ledelsen både af krigs- og marineministeriet som forsvarsminister. I februar og juli 1906 fik Lütken lejlighed til at føre samtaler i København og Berlin om Danmarks forhold til Tyskland under et eventuelt opgør mellem Det tyske Rige og England. Med stigende spænding læser man professor Finks fremstilling af sagforholdet. I en indtrængende og skarpsindig analyse af de foreliggende samtidige dokumenter lægger han I. C. Christensens udenrigspolitiske linje og som hovedpunkt hans ønske om en tilnærmelse til Tyskland klart og overbevisende frem. Troels Fink påpeger forskellen mellem den af udenrigsministeren grev Raben-Levetzau formulerede indstil-

ling til kong Frederik VIII og den instruks, I. C. Christensen medgav Lütken. Grev Raben udtrykker ønsket om, at Tyskland vil respektere Danmarks neutralitet, under den forudsætning at Danmark har sit forsvar i en sådan orden, at det er i stand til at hævde denne neutralitet til alle sider. Men I. C. Christensen går videre. Han formulerer i Lütkens instruks ønsket om, at Tyskland i en offentlig overenskomst skulle erklære, at det ville respektere Danmarks neutralitet i en kommende krig under den af grev Raben nævnte forsvarsmæssige forudsætning. Men heri lå, med professor Finks ord »at man ved at fremsætte ønsket om en ensidig tysk anerkendelse af Dansk neutralitet tog et skridt, der i realiteten betød, at neutralitetslinjen blev kompromitteret«. Endnu mere opsigtsvækkende er dog instruksens sidste punkt, hvor I. C. Christensen efter at have nævnt det for Danmark betænkelige i en militærkonvention, da den så godt som udelukkende vil være i Tysklands interesse og vil udsætte Danmark for truende fare, udtaler: »Noget sådant bør landet ikke udsætte sig for, med mindre det får væsentlige fordele til gengæld«.

Ifølge flere samtidige vidnesbyrd har I. C. Christensen hermed tænkt på Nordslesvigs tilbagegivelse til Danmark, om hvilket håb han i en folketingsstale den 18. februar 1909 udtaler, at det »bygges alene på det tyske folks højsind og retsind«.

I 1919 fremstillede I. C. Christensen tanken om en militærkonvention som en føler. Professor Fink dokumenterer, at denne udlægning ikke holder stik overfor det samtidige kildemateriale, karakteriserer instruksens sidste del som »et oplæg til et va banque-spil« og uddyber denne opfattelse således: »Man kan ikke frigøre sig for det indtryk, at I. C. Christensen her var parat til at spille højt spil, at han virkelig var rede til at tage den sidste konsekvens, at knytte Danmarks skæbne til Tysklands, hvis Nordslesvig blev givet tilbage«.

Det store flertal såvel i Danmark som i Nordslesvig ville have fundet denne pris for en genforening for høj, og man forbavses over, at I. C. Christensens sikre politiske instinkt og dømmekraft i indrepolitiske sager så fatalt svigtede i dette udenrigspolitiske spil.

Lykkeligtvis tog generalstabschef Moltke ikke »føleren« op. Tilsyneladende accepterede han tanken om dansk neutralitet forudsat et effektivt forsvar (mod England), men i samtalen med Lütken dagen efter afviste han tanken om en neutralitetserklæring, »fordi det ikke i mindste måde ville falde Tyskland ind at respektere den«. En udtalelse der til overflødighed demonstrerer den beklageligvis ikke blot fra den her omhandlede epoke kendte brutale tyske militarisme.

Moltkes eget referat fra samme dag er kortfattet og unuanceret, men dækker Lütkens indberetning. Tyskland ville i tilfælde af en krig med England stille det kategoriske spørgsmål: »Feind oder Freund«? hvortil Lütken ytrede, at Københavns søbefæstning ville være udbygget på 3—4 år, og så kunne Danmark stille sig ved Tysklands side. Moltkes summariske referat slutter med bemærkningen, at Lütken yderligere antydede muligheden af en grænseregulering i Slesvig med de vestindiske øer som bytteobjekt!

Ganske vist var Lütken ikke udstyret med nogen fuldmagt, ej heller havde han politisk ansvar, men alle forhold taget i betragtning, og især da hans opgave kun var at søge klarhed om Tysklands holdning, kan det jævnt og ligetil siges, at han (man) var langt ude. Det er på den opridsede baggrund ikke uforståeligt, at Moltke kunne foreslå underhåndsaftaler om samarbejde mellem de to landes generalstabe, og at han med føje kunne vente Danmark på tysk side, når vi havde fået søbefæstningen i orden.

Denne dødsens farlige linje følges videre — og nu på ansvarligt politisk plan — ved slutningen af året 1906, da kong Frederik VIII bl. a. ledsaget af udenrigsminister Raben-Levetzau aflagde officielt besøg i Berlin. Statssekretæren i det tyske udenrigsministerium v. Tschirschky gengiver ret udførligt en samtale med grev Raben, hvorunder denne hævdede, at enhver tænkende politiker i Danmark var overbevist om, at Danmarks nøjeste tilknytning til Tyskland var den eneste rigtige politik for vort land, og forsikrede, at såvel kongen som ministeriet var af samme opfattelse. Da en del af dokumentet blev offentliggjort i 1926, bestred grev Raben referatets rigtighed, men professor Fink til lægger dementiet »forholdsvis ringe vægt« og tilføjer, at det var første gang en ansvarlig dansk statsmand til en officiel tysk personlighed udtaler, at Danmark i tilfælde af krig måtte stille sig på Tysklands side. Referatet er dateret samme dag som samtalen fandt sted og forsynet med kejser Wilhelm II's også andetsteds fra kendte impulsive, i dette tilfælde naturligvis højst bifaldende randnoter. Kong Frederik VIII ytrede i en samtale med general Moltke om det samme problem naturligvis kun nogle almindeligheder, men gik dog ind på en bemærkning fra Moltke om muligheden for en tilbagegivelse af Nordslesvig. Også en anden politiserende officer, storadmiralen v. Tirpitz, har luftet tanker om samme emne, men som andet eller mere end udtryk for en i visse militære kredse tilstedeværende stemning for et bedre forhold til Danmark kan disse antydninger ikke tages. Der kom ikke mere ud af sagen end de anførte tilkendegivelser, men det kan ikke undre, at vide kredse opfattede optantkonventionens

tilblivelse som et udtryk for en hemmelig militær forståelse mellem Danmark og Tyskland.

Om denne konvention siger professor Fink, at det eneste, der kom ud af kongebesøget i Berlin var et definitivt tysk tilsagn om at ordne de nordslesvigske optantbørns problem ved en dansk-tysk overenskomst. Den så lyset i januar 1907 og sættes i et par korte kapitler ind i sammenhængen. Der er jo i tidens løb skrevet meget og bredt om optantbørn-konventionen, som Troels Fink rettelig kalder den, og man er ham taknemlig for den klare og knappe oversigt over konventionens forhistorie, dens tilblivelse og vurderingen af den, hvorved hele sagen får mere rimelige dimensioner. Lütken-samtalerne viser tydeligt, og professor Fink understreger det i fremstillingen, at forbindelsen mellem Lütken og Moltke fik ganske stor betydning for optantproblemet udvikling, der altså blev taget op for alvor under kong Frederik VIII's Berlinbesøg. Det vanskelige spørgsmål var, hvori den danske modydelse skulle bestå. Også her spiller den danske udenrigsminister grev Raben en mindre heldig rolle, idet han ikke opfattede det for Danmark og det dansksindede Nordslesvig vanskeligt acceptable i at gå ind på de to tyske betingelser, der som bekendt dels drejede sig om en anerkendelse af, at Danmark ikke havde noget retsligt krav på Nordslesvig, dels at Danmark måtte gøre noget for at hindre danske embedsmænd i at støtte danskheden i Nordslesvig. Formuleringen blev med professor Finks udtryk »ikke helt entydig«, og da den blev kendt, gav den stærke reaktioner i dansk og tysk presse og offentlighed, således at den danske regering måtte ud med en officiel forklaring, der dog snarest bestyrkede rygterne om, at Danmark skulle have påtaget sig hemmelige militære forpligtelser. Anerkendelsen af Kongeå-grænsen var som bekendt blot en gentagelse af erklæringen af febr. 1879, men da denne ikke var blevet meddelt offentligheden, kom indledningen i optantbørnkonventionen til at tage sig ud som en nyhed, og erklæringens placering i den storpolitiske situation i 1907 gør det postyr, den vakte, forklarligt. Mere penibelt må tilsagnet om at hindre danske embedsmænd i at støtte det danske arbejde i Nordslesvig forekomme (aktionen mod Vilhelm Østergaard's bog bl. a.).

Også i Nordslesvig vakte konventionen og dens indledning et voldsomt røre. Regeringen havde fået H. P. Hanssens og vælgerforeningens godkendelse af udkastet, men selv om løsningen af optantbørnenes problem betød en styrkelse for den nordslesvigske danskhed, og selv om regeringserklæringen ikke kunne forpligte de danske i Sønderjylland, som alle og under alle forhold holdt fast ved genforeningskravet, udløste den en vældig

strid, hvor man atter delte sig efter de gammelkendte skillelinjer, og meget støv blev hvirvlet op. H. P. Hanssens velafvejede kommentar til regeringserklæringen, anført i værket her, forekommer mig at placere alt dette i historiens perspektiv og med blik for det væsentlige, den lange linje i sønderjydernes kamp. —

Rygterne om en dansk-tysk tilnærmelse vakte naturligt nok interesse hos vestmagterne, især England, og det ser ud til, at reaktionerne i England og Frankrig har været medvirkende til, at den danske udenrigsminister i løbet af det følgende årstid i nogen grad ændrede sin kurs tilbage til den ligelige neutralitetspolitik. Det er imidlertid ingenlunde tilfældet for Lütken's vedkommende. Han fastholder sin linje under en ny forhandling med den tyske generalstabschef i Berlin i marts 1907, og efter Troels Fink's opfattelse stadig i overensstemmelse med I. C. Christensen. Under det voldsomme presserøre, der opstod i denne rejses kølvand og kulminerede med påstanden om, at der eksisterede en hemmelig dansk-tysk traktat, kunne I. C. Christensen i maj 1907 give et kategorisk dementi heraf, mere reelt end hans og Lütken's tidligere dementier under affærens forløb.

Under denne pressekampagne slog I. C. Christensens modstandere også på, at regeringen var blevet snydt af Tyskland, idet der de første måneder efter optantbørntraktatens vedtagelse kun skete ganske få naturalisationer. Den energiske Lütken gik i aktion overfor Moltke og opnåede da også, at der kom fart over naturalisationerne. Professor Fink understreger denne sammenhæng, der kun var kendt af ganske få. H. P. Hanssen opfatter de stigende naturalisationstal som et resultat af centraladministrationens selvstændige aktivitet overfor vrangvillige lokalembedsmænd, men kilderne viser altså, at de hænger nøje sammen med Lütken's kraftige forsikringer overfor Moltke om Danmarks holdning i tilfælde af en engelsk-tysk krig. —

I juli 1908 offentliggjordes forsvarskommissionens betænkning med to bilagsbind, et offentligt og et fortroligt. Fremstillingens sidste tredjedel behandler indgående forsvarssagens meget vanskelige forløb, de indviklede forhandlinger og de spegede partiforhold. Denne redegørelse kræver ikke ringe forudsætninger hos læseren. Den undlader ikke at fange interessen, af vital betydning som emnet er, men må siges at være vanskeligt tilgængeligt. Det springende punkt var jo Københavns befæstning, arven fra Estrup's diktaturperiode. Flertallet ville fædrlægge den, I. C. Christensen ikke binde sig til noget, gennem Lütken fuldt ud klar over den vægt, den tyske generalstabschef lagde på effektiv udbygning af Københavns søforsvar. De såkaldte fremskudte forter, der kom til at spille en betydelig rolle i sagens forløb, er

Lütkens ide. Han ønskede dem til afløsning af landbefæstningen og til supplement af de stærke søbefæstninger, i overensstemmelse med hans og I. C. Christensen's hældning mod Tyskland. For denne sidste gjaldt det et uhyre vanskeligt partitaktisk spil, hvor som tidligere nævnt kilderne svigter, — og som han altså på grund af Alberti-skandalen ikke fik lejlighed til at spille til ende.

På denne baggrund er det en historiens ironi, at disse fremskudte forter, optaget i Neergaard's forsvarsforslag og stærkt betonet i diskussionen, af offentligheden opfattedes som et udtryk for, at Neergaard ville føre en mere ligelig neutralitetspolitik end I. C. Christensen.

Det endelige resultat af forsvarsforhandlingerne, forsvarsordningen af 1909, gennemført under ministeriet Holstein-Ledreborg med I. C. Christensen som forsvarsminister, bedømmer professor Fink som en sejr for I. C. Christensen og Lütken.

Man får ved læsningen af bogen et meget levende billede af denne dynamiske officer, på færde alle vegne, forfølgende sit mål konsekvent og stædigt. Med lune karakteriserer Troels Fink hans »undergrundsarbejde« i forbindelse med grev Mogens Frijs' Svendborg-tale, som vi nu ved, at Lütken har været med til at udarbejde: »Det var unægtelig en meget frejdig fremgangsmåde, der kan minde om princippet at fordrive djævelen med Belzebub. Det vidner om en meget stor spændvidde i sindet« — Og et andet lille glimt af Lütken i hjemmepolitikens jungle: »Med sikker fornemmelse for politiske tyngdeforskydninger havde Lütken allerede i sommeren 1908 fået kontakt med Neergaard«.

Professor Finks fremragende værk har allerede fundet mange læsere, det er såvidt vides næsten udsolgt. I et kommende optryk kan en lille mangel rettes, idet der for en hel del af de i henvisningerne nævnte trykte behandlinger savnes angivelse af trykår. Det afsluttende personregister er til stor nytte under læsningen.

A. Feilberg Jørgensen.

Sønderborg bys historie, I.

Udgivet af et udvalg ved Holger Hjelholt, 1960, 350 sider.

Med det foreliggende værk — et af vor tids såkaldte teamworks, fremstillet på bestilling — har den næstsidste af de sønderjyske købstæder fået sin særlige byhistorie.

Resultatet er blevet et overordentligt smukt bogværk med talrige illustrationer, ofte helsides, i hvert fald altid i et sådant format, at de siger beskueren noget. Ikke mindst de mange portrætter fortæller den, der betragter dem med åbne øjne og et opladt sind, en masse om de pågældende personer, og det ikke mindst

på baggrund af den ledsagende historiske skildring. Billedredaktøren, museumsdirektør Jørgen Paulsen, den eneste af medarbejderne med særlig tilknytning til Sønderborg by, tilkommer æren for det foretagne udvalg.

Den historiske fremstilling, der i 1. bind afsluttes ved året 1864, er delt ved 1667, da Sønderborg kom under kongeligt styre, og ved 1807, da helstatens fald blev indledt med Danmarks deltagelse på Napoleons side i krigen mod England. Inddelingen i disse tre afsnit må synes naturlig, især da der kun findes så forholdsvis lidt materiale bevaret til Sønderborgs ældre historie.

Johanne Skovgaard, der har forfattet det første afsnit, indleder med Sønderborg slots skæbne i middelalderen. »Byens historie begynder med slottet«, hedder det, men da byarkivets ældste dele ikke mere eksisterer, end ikke stadsretten kendes, er det kun lidt, der kan fortælles om livet i det middelalderlige Sønderborg. Der må gives afkald uden, at det gamle ord: »Quod non est in actis, non est in mundo« derfor skal have gyldighed. Johanne Skovgaards fremstilling bygger på det foreliggende kildegrundlag, og dermed hviler det færdige værk på et solidt fundament. Resultatet er blevet en gedigen og god skildring.

Dette gælder ikke mindre behandlingen af den efterreformatoriske tid, som Johanne Skovgaard måske kender bedre, hvad Sønderjylland angår, end nogen anden i vort land. Farverige skikkelser som Christian II og Hans den Yngre hæver ved deres tilknytning til Sønderborg denne bys historie op i et noget andet plan end den almindelige lokalhistorie. Sønderborg er i denne tid ikke for intet fyrsteresidens. I betragtning af det pauvre materiale, der foreligger til byens ældste historie, er det i grunden forbavsende, at også skildringen af de lokale forhold har kunnet blive så afrundet, som det er tilfældet med Johanne Skovgaards fremstilling frem til 1667.

Ved udarbejdelsen af lokalhistoriske værker er det erfaringsmæssigt langt sværere at vælge en fast disposition for de tidsrum, hvor kildematerialet flyder rigeligere. Man kommer herved ind på det problem at skulle vælge mellem en saglig og en kronologisk fremstillingsmåde. I en rent saglig fremstilling — behandlende emner som f. eks. »kirke og skole«, »befolkning og sprog« eller »næringslivet« — tvinges læseren til atter og atter at skulle begynde med de ældste forhold og til i tankerne at skulle følge historiens forløb. Heroverfor har den rent kronologiske fremstilling den fordel, at de begivenheder, der tidsmæssigt hører sammen, også behandles i sammenhæng, men da emnerne selvsagt ganske beror på det forhåndenværende kildemateriale, havner den forudsætningsløse læser af en sådan fremstilling let

i den modsatte grøft og får et noget kaotisk indtryk af fortidens hændelser. Sely om et sagregister vil kunne modvirke indtrykket af den flimrende række billeder af fortiden, er vel her søm i så mange andre forhold den gyldne middelvej at foretrække: saglig fremstilling inden for snævre tidsrum.

Johan Hvidtfeldt fører først læseren ud på den lange rejse ned gennem tiden fra 1667 til 1807, hvorefter en del stof samles under rent saglige emner som »Administration og »politi«, »De fattige, kirke og skole«, »Næringsvæsen«, »Borgere og by«. Man kan måske visse steder såsom under gennemgangen af »Den store Kommission af 1698«, finde fremstillingen lidt vel omstændelig inden for rammerne af en byhistorie, men dette forhold skal ses på baggrund af, at Sønderborg så godt som ganske savner grundige enkeltundersøgelser af emner og perioder af byens historie. Aage Bondes store afhandling i S. årb. 1945 om skolevæsenet er næsten den ene undtagelse, der bekræfter regelen.

Johan Hvidtfeldts veloplagte og letflydende pen indbyder da heller ikke til kedsommelighed. Stridbare mænd som Conrad Peterßen og de Bähr, »hos hvem det føg med vredens og det hede sinds ildne ord«, og et forretningsgeni som Frederik Gorresen lever gevaldigt op i fremstillingen. Adskillige steder genkender man stilen og behandlingsmåden fra »Historikergruppens Danmarks Historie«, f. eks. side 195: »Sidste søndag i marts 1672 var der travlhed på Skibbroen i Sønderborg. Ombord på en række af bådene var man ved at gøre klart skib. Og med mellemrum kastede skibene los, sejlene fyldtes, og de stod sundet ud. Inde fra broen stirrede hustruerne efter skibene, så længe de kunne øjnes« etc.

Blandt mange interessante oplysninger i Johan Hvidtfeldts store afsnit kan anføres påvisningen af, at Sønderborgs borgmestre ved begyndelsen af det 18. århundrede talte plattysk. Ellers mærkes endnu kun lidt til nationale modsætninger. Dog gav ansættelsen af en ny vægter, der ikke kunne synge tysk, anledning til et lille intermezzo, der peger fremad mod en senere tid. Da rådmand, kontrollør Friccius klagede over, at den københavnske vægter nu lød i Sønderborgs gader, bragte hans rådskolleger ham til tavshed ved at minde ham om, at han havde den kongelige danske regering at takke for hele sit velfærd. Lad dette lille træk tjene som eksempel på den righoldighed af småtræk, som det er lykkedes Johan Hvidtfeldt at få indføjnet i sin fremstilling.

Men læseren er heller ikke ladt i stikken med 1. bindes sidste afsnit, der skyldes Holger Hjelholt, mens O. Kyhl har skrevet de rent militærhistoriske afsnit i forbindelse med omtalen af de to

slesvigske krige. Efter de mange og trange krigs- og kriseår efter 1807 var der problemer nok at tage fat på for byens styre, og det var derfor simpelthen nødvendigt at ændre adgangen til rådmands- og deputeretstillingerne. Gadernes brolægning, forsøg på omdannelse af det bestående lavsvæsen, etablering af ugentlige markedsdage var altsammen noget, der var fremme i tiden — i Sønderborg som i nabokøbstæderne. Det samme gjaldt kirke- og skolevæsenet. Navnlig skolen var jo rationalismens kælebarn. Og selskabslivet udformedes. Ligesom andre byer fik Sønderborg sin »Concordia«, hvortil senere kom en »Borgerforening«. Det bør i denne forbindelse fremhæves, at det er lykkedes Holger Hjelholt at meddele en række interessante oplysninger om forlystelseslivet i 1830'erne og 1840'erne.

Men snart kom også forholdet mellem dansk og tysk til at optage sindene. Det var jo i Sønderborg, at Peter Hiort Lorenzen efter sit brud med slesvig-holstenismen blev valgt som dansk stænderrepræsentant, men som følge af hans tidlige død i 1845 blev det hans slesvig-holstenske suppleant, byens tidligere borgmester Heinrich Carl Esmarch, der kom til at repræsentere Sønderborg i stændersalen i Slesvig i 1846, og det stedlige »Wochenblatt« var i disse år hertugen af Augustenborgs lydige redskab.

Takket være den danske flådes overlegenhed til søs undgik Sønderborg i 1848 et »provisorisk« styre, selv om borgmester Langreuter havde været parat til at anerkende den provisoriske regering, hvis ikke købmand H. P. Hanssen (Norsk) var kommet i vejen. Borgmester Hilmar Finsen satte mere end nogen anden sit præg på udviklingen i Sønderborg fra 1851 til 1864. For første gang indførtes der her som andetsteds i Sønderjylland et dansk styre, og Holger Hjelholt giver os en udmærket skildring af denne tid, der vist altid har haft hans særlige kærlighed. Af alt, hvad der kom af nyt i dette tidsrum, har anlægget af pontonbroen over Alssund i 1856 utvivlsomt betydet mest for Sønderborgs udvikling. Hjemmetyskheden forholdt sig gennemgående tavs i disse år, selv om det flere gange fremhæves, at den stadig eksisterede. Det danske borgerskab prægedes derimod af en sjælden optimisme, og kongebesøg og nationale festdage lavede op i årenes løb. Kedeligt var der ikke. At understrege dette i en byhistorie ved en henvisning til en tilfældig passus i Erik Møllers værk »Helstatens Fald« (s. 309) forekommer imidlertid overflødig.

1. bind af Sønderborg Bys Historie er med andre ord blevet en god bog. Den indfrier de forventninger, man har kunnet nære, når man i forvejen kender historiske arbejder fra bidragydernes hånd.

H. V. Gregersen.

Geschichte Schleswig-Holsteins, Bd. I.

Geologisk indledning ved Carl Schott.
Stenalderen ved Gustav Schwantes.

Det første bind af den nye Geschichte Schleswig-Holsteins, der foruden en geologisk indledning skulle indeholde prof. Schwante's skildring af oldtidens første lange tidsrum, har været inødeset med en ikke ringe forventning. Så meget var der sket syd for grænsen i de senere år af udgravninger og fund, der fortalte nyt om vor ældste historie og rykkede vor viden meget længere tilbage i tiden, end vi hidtil havde regnet med. Det var vigtigt at få de spredte meddelelser, der hidtil forelå, samlet og kyndigt vurderet.

Lad det være sagt straks, at Schwante's fremstilling indfrier disse forventninger. Det er en klar og grundig fortælling, spændende, behagelig at læse og utraditionel i sit valg af eksempler ved forsøget på at give en kulturskildring. Oldsagbeskrivelsen får vel, hvad den skal have, navnlig i begyndelsen, men kulturhistorien står i forgrunden.

Schwantes går med fuld tilslutning ind for fortolkningen af de fund, som Alfred Rust har gjort ved Morsum på Sild. Disse oldsager er ikke som i ældre stenalder ellers lavet af flint, men af sten, og Rust har fundet ganske lignende genstande i den grusgrav ved Heidelberg og i de samme jordlag, hvori man for 100 år siden fandt den ældste menneskeknogle i Europa, underkæben fra Mauer. Fundene fra Morsum anses derfor at være fra istidens begyndelse for ca. en halv million år siden, selv om de ikke er geologisk daterede med fuld sikkerhed.

Anmeldervirkksomheden overfor arkæologisk litteratur udøves her i landet endnu kun i begrænset omfang, men alligevel kan det vist siges, at man fra dansk side forholder sig afventende overfor disse teorier, indtil det er lykkedes at fremskaffe flere fund.

Man har nu en hel række fund og fundgrupper fra forskellige perioder i istiden. Sådanne fund har vi også her fra landet omend endnu kun få. Det er ikke mere for dristigt at regne med, at også vore nordlige egne i perioder har været beboet i løbet af de århundredtusinder, som istider og mellemistider spænder over. Men de ældste fund er små; den ældste nogenlunde udførlige kulturskildring får vi stadig fra bopladsen Meiendorf ved Hamborg. Den blev fundet før krigen og fortæller om en flok rensdyrjægere, der boede her ca. 16000 år f. Kr. i umiddelbar nærhed af den store is.

Det kulturhistoriske synspunkt kommer stærkt frem i omta-

len af, hvad der sætter skel mellem de store tidsafsnit. Tidligere var det oldsagsformer, nu er det forskelle i levevis, der sætter grænsen. Skellet mellem oldstenalderen og mellemstenalderen (ca. 8000 f. Kr.) satte man tidligere ved opfindelsen af øksen, og man forklarede det ved, at skoven nu havde så meget magt, at økser var nødvendige. Schwantes fremhæver nu, at der i mellemstenalderen råder en helt anden levevis. Skoven er ikke mere åben parktundra, hvor rensdyrene og andet vildt strejfer om, men den er tæt urskov, hvilket tvinger menneskene til at jage andre dyr og til selv at bo fastere. Ny er vist fremhævelsen af, at store skove fortrænger vildtet. Nybyggere i Kanada kunne fortælle, at der næsten ikke fandtes vildt langt inde i skovene, men kun i udkanten af dem. Dette er den naturhistoriske baggrund for vore gudenåfolks og køkkenmøddingfolks bopladser langs vandløbene og ved kysterne og forklaringen på det, vi vidste i forvejen, at fiskeriet spiller en stadig større rolle i ernæringen.

Det stemmer også godt med alt dette, at Schwantes som andre før ham ikke sætter grænsen til yngre stenalder ved, at man lærer at slibe flintsagerne eller ved, at man bygger storstensgrave, men derimod ved indførelsen af en ny erhvervsform knyttet til agerbrug og kvægavl.

Denne interesse for kulturhistorie i videre forstand gør sig gældende på flere områder, men det anførte må være nok som eksempler.

I bogens sidste afsnit »Die Indogermanen« forsøger Schwantes at forestille sig, at det skandinavisk-nordtyske område, som befolkningsmæssigt har haft en forholdsvis rolig udvikling lige siden istiden, har været det område, hvor indogermanerne, her også lejlighedsvis kaldet »den nordiske race«, har haft tid til at udvikle sin egenart ikke blot sprogligt, men også fysisk. Dette afsnit må roses for sin forsigtige form, men kunne dog vist bedre være udeladt, fordi det i stor udstrækning arbejder med ubeviste teorier om, at man fra en kendt materiel kultur kan slutte til et bestemt folk, og fordi det i sin usikkerhed ikke synes at føre til brugelige resultater.

Denne kritik på et ikke uvæsentligt punkt skal dog ikke svække det først anførte, at vi her har fået en særdeles læseværdig og interessant fremstilling af vor ældste historie.

Hans Neumann.

Mens ovenstående er i trykken, meddeles det, at Gustav Schwantes er død. Han nåede altså desværre ikke, således som det var planlagt i værket, at skrive det afsluttende bind om oldtiden.

H. N.

Hans Joachim Kuhlmann: Besiedlung und Kirchspielorganisation der Landschaft Angeln im Mittelalter.

Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Band 36. (Karl Wachholtz Verlag, 1958).

Udgangspunktet for Kuhlmanns bog har — skriver han — været ønsket om at give en fremstilling af den kirkelige organisations opkomst og udvikling i Angel i middelalderen. Imidlertid har han ment, at denne opgave bedst kunne løses, når han gennem en bebyggelseshistorisk undersøgelse havde rekonstrueret Angels bebyggelse i 11.—12. årh. Derved ville man, mener Kuhlmann, få kendskab til de forudsætninger, den kirkelige organisation, sogneinddelingen, må have bygget på. Resultatet er blevet, at bogen falder i to dele: en gennemgang af Angels bebyggelseshistorie, som så danner grundlaget for den efterfølgende behandling af de angelske kirkesogne i middelalderen.

Det bebyggelseshistoriske afsnit er derved blevet den mest omfattende del af bogen, og det må siges, at det også forekommer at være den værdifuldeste del af Kuhlmanns arbejde. Her har han med en enestående flid og omhu kombineret resultater fra en lang række forskningsområder, og hans skarpsindighed har ført ham et ganske langt stykke i retning af at give en både interessant og tilfredsstillende fremstilling af Angels bebyggelseshistorie i middelalderen. Først og fremmest har han bygget på arkæologernes og stednavneforskernes arbejde, og han har sat deres resultater i forbindelse med de senere års pollenanalyser af de angelske moser. Desuden har han gennem et minutiøst studium af de ældste udskiftningskort og en senere tids matrikelkort fået disse kartografiske kilder til at afgive flere oplysninger, end det hidtil er lykkedes en forsker at liste ud af dem.

På linie med de fleste tyske forskere, der har behandlet problemet i de senere år, er Kuhlmann tilhænger af teorien om, at anglerne i 5. årh. er udvandret til England, og at de har efterladt Angel næsten mennesketomt. Denne teori har vel også gennem moseundersøgelserne fået en del støtte, fordi analyserne tyder på, at det dyrkede areal er gået stærkt tilbage efter 5. årh. Til lige kan de arkæologiske fund — eller rettere manglen på dem — udlægges som tegn på et meget tyndt befolkning Angel i 6.—7. århundrede.

Dog er det afgørende bevis for angler-teorien næppe givet endnu. Bl. a. er antallet af stednavne, der kan dateres til perioden før vikingetiden — altså til en tid, hvor landet skulle være øde — så stort, at det ikke uden videre kan bringes i samklang med teorien om en meget lille restbefolkning, koncentreret i den

sydvestlige del af Angel. Og man kan i hvert fald ikke, som Kuhlmann gør det, øge troværdigheden i den angelsaksiske historiker, Bedas, oplysninger om udvandringen med en bemærkning om, at man må tro ham, fordi »han skrev sin kirkehistorie o. 250 år efter anglernes formede udvandring og derved sikkert har støttet sig på en overlevering i sin stamme«. At Beda skrev så længe efter den formodede udvandring er jo netop et af de vigtigste argumenter mod hans kildeværdi.

Rekonstruktionen af bebyggelsesforholdene i vikingetiden og senere i middelalderen er naturligvis i høj grad støttet på stednavnematerialet, og Kuhlmann udnytter det med både omtanke og forsigtighed. Han når det resultat, som vi også kender fra andre egne af Danmark, at bebyggelsen og det dyrkede areal øgedes stærkt fra 10. årh. og ind i højmiddelalderen. Hen mod 1300 standser nybruddet efterhånden, og der begynder en periode med tilbagegang, hvor både enkeltgårde og hele landsbyer bliver øde.

Fremstillingen er fuld af vigtige enkeltiagttagelser, der viser, hvor meget der kan nås gennem en grundig og nøjagtig sammenligning af stednavnenes geografiske placering, terrænforhold o. s. v. Således underbygger Kuhlmann ad denne vej Kr. Halds hypotese om, at endelsen -by også var produktiv i stednavne, efter at svenskevældet ved Hedeby var ophørt. Tilsyneladende udgør såvel -by- som -torp-navnene i den nordlige og nordvestlige del af Angel et yngre lag end navnene med de samme endelser i syd. I det hele er Kuhlmann tilbøjelig til at datere de angelske stednavne med vikingetids-endelser noget senere, end det ellers er almindeligt. Han antyder, at hovedparten måske er fra 11.—12. årh., men fremhæver samtidig, at man skal være forsigtig med en alt for skematisk udnyttelse af stednavnestoffet. Dette er jo ganske rigtigt. Men man må så tilføje, at hvis en skematisering af stednavnene opgives, svinder deres værdi som historiske kilder, og specielt bliver deres hjælp til datering mindre værdifuld.

En svaghed ved Kuhlmanns arbejde er det nok, at han i så høj grad ser de angelske forhold, ikke blot hvad stednavnene angår, så isoleret. Han havde stået sig ved at sammenligne med udviklingen i det øvrige Danmark eller blot i det øvrige Østslesvig. Således er det næppe tilladeligt at behandle hele problemet om Gelting birks alder uden i det mindste at nævne parallellen til Varnæs birk, der dog forekommer i Kong Valdemars Jordebog 1231. — I forbindelse med Gelting-problemet er man iøvrigt glad for forfatterens påvisning af, at krongodset »Gelting« ikke, som

det oftest er antaget, kan betragtes som et øde, skovbevokset område på den tid, da det nævnes i Valdemars Jordebog.

Muligvis skyldes det også det manglende udsyn til resten af Sønderjylland, når Kuhlmann skriver, at o. 1450 var den slesvigske adel udelukkende sammensat af medlemmer af adelsfamilier, der stammede fra Holsten. Det turde være en smule overdrevet. I Nordslesvig sad endnu på det tidspunkt medlemmer af de danske slægter Friis, Rosenkrands, Sture, Holk, Skram — for at nævne nogle af de mest fremtrædende. Ganske vist var det danske islæt i den slesvigske adel stærkt på retur i midten af det 15. årh. I Sydslesvig sad næsten overalt holstenske adelige, men på enkelte af de angelske hovedgårde sad dog endnu folk med navnene Laurensen, Lund og Petersen. De hørte ikke til det øverste lag af den slesvigske adel, men problemet om den holstenske adels indvandring kan nok ikke afgøres så flot, som det sker i Kuhlmanns bog.

Til disse kritiske indvendinger mod nogle af detaillerne bør føjes en beklagelse af, at skildringen af landbruget, driftsformerne etc. i middelalderen så godt som udelukkende er baseret på tysk litteratur, der behandler forholdene i forskellige egne af Tyskland. En udnyttelse af den nyere danske litteratur om emnet ville utvivlsomt have været frugtbar.

Dog kan disse indvendinger ikke rokke ved den kendsgerning, at Kuhlmann har ydet en beundringsværdig indsats ved at samle alt, hvad de forskellige kilder kan presses til at sige om de middelalderlige bebyggelsesforhold. Gennem sine kartografiske studier og ved et indgående arbejde med marknavnene har han desuden kunnet øge kildematerialet ganske betydeligt. Mens Kr. Hald i 1945 regnede med 35 stednavne i Angel på -torp, og Wolfgang Laur senere opererede med 49, har Kuhlmann fundet frem til i alt 56 af disse navne. På lignende måde har han udvidet antallet af kendte navne på -bøl, og han mener, at vi i senmiddelalderen må regne med op til 46 øde landsbyer, hvoraf han selv har fundet frem til de fleste. Her er det dog måske tvivlsomt om alle de marknavne, han her arbejder med, dækker over gamle landsbyer. Nogle af dem kan have været enkeltgårde. Problemet må i hvert fald overvejes.

På basis af sine undersøgelser når Kuhlmann frem til en rekonstruktion af bebyggelsen omkring år 1100. På et meget instruktivt kort træder de enkelte kerneområder for bebyggelsen tydeligt frem, og visse stødretninger i bebyggelsens udvikling kan aflæses af det. Dette kort giver sikkert — med skyldigt forbehold over for enkelthederne — et troværdigt billede af bebyg-

gelsen i Angel på det nævnte tidspunkt, og Kuhlmann fortjener anerkendelse for dette resultat.

For nu at nå sit endelige mål, en kortlægning af den kirkelige organisation, kombinerer Kuhlmann sin viden om bebyggelsen med en bearbejdelse af kildernes oplysninger om den kirkelige opdeling af Angel. Han starter med situationen o. 1500, som er vel oplyst, og arbejder sig derefter tilbage til perioden 1150—1250. Det er hans opfattelse, at den væsentligste udbygning af kirkens organisation falder i dette tidsrum. Et vigtigt punkt i hans undersøgelse er her kirkernes placering i forhold til landsbyerne, og han når den overraskende konklusion, at der o. 1200 kun eksisterede 21 kirker med tilhørende sogne i Angel. Mod middelalderens slutning var tallet 41, og efter Kuhlmanns mening er de 20 nye blevet til ved en deling og udsondring af de ældre. Længere tilbage end 1200 mener han iøvrigt ikke, at man kan føre en undersøgelse.

Kuhlmann fremhæver selv, at hans resultat er nået, uden at han har taget hensyn til kirkebygningernes datering. Tværtimod bruger han kirkerne som en kontrol. Ved en gennemgang af deres bygningshistorie finder han sit resultat styrket for ikke at sige bekræftet.

Hertil er imidlertid at sige, at bogens resultat m. h. t. sogneinddelingen i høj grad står og falder med, om forfatteren har ret i, at rejsningen af de mange romanske stenkirker i 12.—13. årh. sker samtidig med og er en følge af, at sogneinddelingen i Angel udbygges og området for alvor organiseres kirkeligt. Kuhlmann går uden videre ud fra, at det er givet, og det er ikke noget tilfælde, at han netop rekonstruerer bebyggelsen o. 1100 og sognene o. 1200. Disse årstal har han haft i tankerne, da han startede, ud fra den opfattelse at der er en klar sammenhæng mellem stenkirkerne og den kirkelige organisations udbygning. Det er der muligvis også, men de eksisterende stenkirker er næppe så stærkt et indicium for den kirkelige inddelings alder, som Kuhlmann gør dem til.

Af og til bemærker han ganske vist, at enkelte af stenkirkerne kan have haft en stavkirke som forgænger, men han tillægger ikke dette større betydning. Tilsyneladende går han ud fra, at det kun sjældent har været tilfældet. Med de erfaringer, udgravninger i og ved danske kirker har givet os med hensyn til stavkirker som forløbere for stenkirkerne, tør man imidlertid ikke uden videre godkende dette synspunkt. I hvert fald må man sige, at Kuhlmanns konklusion står svagt, så længe spørgsmålet om ældre stavkirker forud for de romanske kirker ikke er afklaret eller blot undersøgt for Angels vedkommende.

Hertil må føjes, at Kuhlmann ifølge kildematerialet og den anvendte metodes natur i høj grad må arbejde på et hypotetisk grundlag. Og de mange fejkilder og fejlmuligheder øges meget stærkt, så snart man fra enkeltundersøgelserne går over til at kombinere deres resultater. Kuhlmann tager tilstrækkeligt med forbehold over for enkelthederne, men ikke desto mindre opererer han med en ret stor grad af sikkerhed i de tilfælde, hvor han arbejder sig frem til sine hovedresultater. Det må derfor stærkt betvivles, at hans konklusion med hensyn til den kirkelige inddeling o. 1200 kan holde, og at det er den endelige.

Men det gør i grunden ikke så meget i betragtning af, at Kuhlmann med sin bog har indsamlet og bearbejdet et vældigt materiale til belysning af Angels middelalderlige topografi. Utallige er de fejl, han kan rette hos tidligere forfattere, og hans materialesamling, der overskueligt er opstillet i en række tillæg, vil være uundværlig for alle, der i fremtiden skal i lag med et emne fra Angels middelalder. I denne sammenhæng er man også taknemlig for de afsluttende kapitler om Slesvig-bispens, domkapitlets og klostrenes jordbesiddelser i Angel, skønt skildringen af kapitlets opbygning og af antonitternes historie strengt taget falder uden for emnet. Noget nyt bringes da heller ikke på disse punkter.

Et kapitel for sig er Kuhlmanns kort. De er samlet i et særligt omslag, så man let kan sammenligne dem indbyrdes og have dem ved hånden, når som helst det er nødvendigt under læsningen. De er udarbejdet med en akkuratess, der må beskæmme alle dem, stednavneforskere og andre, som tidligere har ledsaget deres skildringer med kort over Angel. Her afsløres deres unøjagtighed ubarmhertigt.

Men hvor savner man dog et register i denne bog, som man givetvis ofte vil få brug for at slå op i. Hvorfor skal det gøres så besværligt? Serien »Quellen und Forschungen« er så vægtig, at udgiverne snarest må gøre den fuldkommen med en bestemmelse om, at intet bind udsendes uden et ordentligt register.

H. P. Clausen.

Bognyt

Niels Åge Nielsen: De jyske Dialekter.
Gyldendal 1959, 163 sider.

Ved institut for jysk sprog- og kulturforskning på Århus Universitet udarbejdes i disse år med professor Peter Skautrup som leder en stor jysk dialektordbog, der skal afløse den veltjente, men utilstrækkelige »Bidrag til ordbog over jyske almuesmål« (1886—93) af H. F. Feilberg. En af hovedmedarbejderne på prof. Skautrups institut gennem mange år udsender nu en håndbog om de jyske dialekter. Bibliotekar, cand. mag. Niels Åge Nielsens »De jyske Dialekter« er tænkt både som en indledning til studium og en populær vejledning »for dem, der blot ønsker at orientere sig ikke alene om deres egen dialekt, men også om de andre jyske dialekter«.

Man skal ikke læse længe i denne bog, før man opdager, at den er resultat af en imponerende forskerflid og en varm interesse for emnet.

Bogen henvender sig til et stort publikum, har noget at lære universitetsstuderende og kan blive en nyttig håndbog for lærere og højskolefolk som iøvrigt alle, der interesserer sig for de uddøende jyske dialekter.

At forfatteren er en ægte elev af prof. Skautrup, fremgår ikke mindst af den sammenhæng, man overalt finder fremhævet og belyst, mellem kulturhistorie og sprog, mellem de gamle jyder og deres sprog. Og man glæder sig over her at kunne anbefale en bog af en universitetsmand, der forstår at skrive også for den læge læser, ildnende og vækkende, så alle, der endnu kan indfanges som meddelere af deres dialekt, må vindes for sagen. Navnlig de livfulde billeder, forfatteren giver af forskerens arbejde i marken, mødet med de gamle ude i sognene og hans samvær med dem for at vinde deres fortrolighed, er dejlig læsning. Man forstår optegnerens glæde ved de nye tekniske hjælpemidler, der nu står til hans rådighed, og man kan levende sætte sig ind i de gamles skepsis og nervøsitet, når de ved sig i selskab med mikrofonen. »Er den luit op, dend suet tingest?« (Er den lukket op, den sorte tingest?) spurgte Niels Åge Nielsens bedste meddeler, den 90 årige Mine Sørensen fra Dyret på Mols.

Foruden dette populære stof rummer bogen iøvrigt alt, hvad en dialektinteresseret har brug for i en håndbog; der er ikke slækket på grundigheden i det videnskabelige. Bogens ramme omfatter en redogørelse for dialekternes opståen, dialektforskningens historie, karak-

teristik af hoveddialekterne og behandler orddannelse, ordforråd, sætningsbygning m. m.

Bogens midterstykke udgøres imidlertid af en fyldig gennemgang af de vigtigste jyske egne særlige dialektkriterier og dermed de vigtigste dialektgrænser. Jylland falder herefter i 4 hovedområder; men i alt er, om jeg kan tælle ret, 26 underområder behandlet. I hvert afsnit meddeles dialektens ejendommeligheder i en samlet oversigt, derefter følger prøver af egnens mål i lydskrift og en liste over den trykte dialektlitteratur fra området.

Bogen er illustreret med portrætter og oplysende kort, og den er forsynet med en omfattende liste over såvel kildemateriale som videnskabelig litteratur.

Forfatteren har i et oversigtsværk som det foreliggende måttet arbejde efter de traditionelle metoder; men bogen vidner overalt om en overordentlig grundighed og flid, og hvor der er mulighed for det, inddrages resultater af den nyeste dialektforskning og dens metode med stor kyndighed.

»De jyske Dialekter« er blevet en dejlig håndbog for alle, der endnu måtte interessere sig for jyderne og deres sprog.

P. J.

Meddelelser om Landsarkiverne for årene 1921—1955.

Udgivet af Rigsarkivet, 1960, 187 sider + billedark.

For et par år siden udsendtes *Meddelelser om Rigsarkivet for årene 1921—1955*. Nu er turen kommet til landsarkiverne. Af særlig interesse for sønderjyske læsere er i det nylig udsendte bind fhv. rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvalds skildring af forhandlingerne og begivenhederne omkring oprettelsen af landsarkivet i Åbenrå. Iøvrigt er bogen udarbejdet af rigsarkivets sekretariat: En stor del af indholdet vedrører rent interne arkivforhold, men det er dog interessant at bemærke, at i sammenligning med de øvrige landsarkiver har tilvæksten ved gaver eller deposita været uforholdsmæssigt stor i det åbenråske landsarkiv. Dette vidner om, at der i den nordslesvigske befolkning er en levende interesse for bevarelsen af aktstykker og breve i privateje. Besøget på læsesalen i Åbenrå ligger betydeligt under besøgstallene fra de øvrige landsarkiver, hvorimod udlån af arkivalier til brug for forskere på andre arkivers eller centralbibliotekers læsesale er stort. Trods de lave besøgstal må det sønderjyske landsarkiv derfor alligevel anses for at være et af de mest benyttede arkiver. Af interesse for den historiske forskning er oversigten over, hvilke ordningsarbejder der har fundet sted, medens kassationsbestemmelserne vel nok især har interesse for de respektive embeder.

P. K. I.

Emil Waschinski: Währung, Preisentwicklung und Kaufkraft des Geldes in Schleswig-Holstein von 1226—1864, Quellen und Forschungen, Bd. 26 II, 1959, 299 sider.

I min anmeldelse af 1. bind af professor Waschinskis store værk om møntforhold og prisudvikling i hertugdømmerne (Sønderj. årb. 1954 s. 280 ff) udtalte jeg håbet om, at det måtte lykkes forfatteren også at få 2. bind frem på tryk. Manuskriptet var deponeret i Landesbibliotek i Kiel, hvor det ganske vist var tilgængeligt for forskerne, men ifølge sagens natur var det kun et fåtal, der kunne udnytte det her. Nu foreligger de mange tabeller imidlertid mangfoldiggjort ad fotomekanisk vej, og dermed er det grundlag og bevismateriale, hvorover han har bygget sin fremstilling i første bind, gjort tilgængelig for alle. Indledningsvis bringes love, forordninger og andre bestemmelser vedrørende møntvæsenet i hertugdømmerne, og derefter følger de mange tabeller med priser fremdragne af arkivalier, håndskrifter og trykt litteratur. Af særlig interesse for nordslesvigske lokalhistorikere er tabellerne uddragne af Lindeved godsregnskaber og markedspriserne fra Ribe og Haderslev. I de indledende bemærkninger, der gives til de fleste tabeller, gives ofte interessante oplysninger af værdi for kulturhistorikere. Professor Waschinski har med sit enestående flittige samlerarbejde givet holstenske og sønderjyske historikere et uvurderligt hjælpemiddel i hænde. Værket bør findes på alle de sønderjyske centralbiblioteker.

P. K. I.

Statsrådets Forhandlinger 1848—1863. IV. bind. Udgivet af Rigsarkivet ved Harald Jørgensen. (Munksgaard 1960). 709 sider.

Støt og planmæssigt fortsættes Rigsarkivets udgivelse af statsrådsprotokollerne med det nu foreliggende 4. bind, der omfatter C. A. Bluhmes 1. ministerium (1852 28/1. — 1853 19/4.) Som hidtil har man fulgt den praksis at bringe et fuldstændigt optryk af protokollen. Et udførligt register gør det let for benytteren at finde frem til indholdet, af hvilket meget også er af interesse for sønderjysk historie. En nærmere omtale af værket vil fremkomme, når det spænder over et lidt længere åremål (jvf. S. årb. 1958, s. 270—275).

Gg.

Niels Heldvad: En smuk ihukommelse om menneskets alder efter de 12 måneder i året afdelt. Udgivet af Erik Dal, med træsnit af Marcel Rasmussen. (Andelsbogtrykkeriet i Odense, nytår 1960).

En usædvanligt smukt udstyret publikation og en prisværdig tanke at behandle et emne af den art, når der skal reklameres for et bog-

trykkeris høje tekniske standard. Niels Heldvads månedsdigt er taget fra hans »Armamentarium Davidicum, det er: Kong Davids Tyghuss«, 2. udgave 1630, og litteraturforskeren Erik Dal har gennemløjet den forudgående tids kalendere og almanakker for at finde digtets eventuelle forlæg. Med ikke påviste mellemlid skulle »Der Schapherders Kalender« fra 1519 og 1523, der atter ad snørklede veje har forbindelse med en fransk folkebog med kalender fra 1491, kunne have været et sådant forbillede. Denne søgen kan fortælle noget om, hvor stor en part af de ældste bogtrykkeriers folkelige litteratur i form af kalendere, flyveskrifter og etbladstryk, der er gået tabt i tidens løb. Niels Heldvads sammenholdelse af årets 12 måneder med menneskelivet fra vugge til grav har ikke været fremmed for en slægt, der levede og åndede i troen på, at naturen fulgte det lovmæssighedens princip, man havde konstateret på det uendelige himmelhvelv. På samme måde har Niels Heldvad ment at kunne benytte tal som 3, 4 og 7 til en opdeling af livsaldre.

Gg.

Gustaf Jonasson: Karl XII och hans rådgivare.

Den utrikespolitiska maktkampen i Sverige 1697—1702.

Studia Historica Upsaliensia.

(Uppsala 1960, Scandinavian University Books). 307 sider.

Til denne svenske »doktorsavhandling« er der gjort grundige studier i en række europæiske arkiver, bl. a. også i Landesarchiv på Gottorp og i Rigsarkivet i København. Resultatet er blevet en klar og god fremstilling af den politiske magtkamp i Sverige i Karl XII's ungdomsår. For interesserede i sønderjysk historie er det værd at mærke sig bogens stærke fremhævelse af den rolle, som den gottorpske hertug Frederik IV — siden 1698 gift med Karl XII's søster — spillede i disse års svenske udenrigspolitik. Christian V havde benyttet sig af det svenske tronskifte i 1697 til med magt at lade gottorpske skanser i Eider-Trene-området sløjfe, men efter sin ankomst til Stockholm i begyndelsen af 1698 lykkedes det hertug Frederik at få den svenske stormagt til at antage sig Slesvig-Holsten-Gottorps sag som sin egen, ja ved sin tilbagekomst til den svenske hovedstad formåede hertugen, der altimens var blevet øverstkommanderende for de svenske tropper i Tyskland, at få svenske tropper til at yde værn, mens de gottorpske skanser genopførtes. Alt dette skete uden det svenske cancellikollegiums vidende, og det er betegnende, at mens dette regeringsorgan ved den store nordiske krigs begyndelse straks ønskede krigen overført til Livland, gennemtvang hertug Frederik, at den svenske landgang ved Humlebæk blev sat i værk. Danmark blev derved tvunget til at træde ud af krigen, men med sin krigsmagt intakt, da Sveriges udenrigspolitiske partnere ikke ville give yderligere støtte. Også under det polske felttog satte Karl XII sig ud over de råd, han mod-

tog fra de lovhjemlede svenske regeringsorganer. At hertugen ved sin voldsomme død på slagmarkerne ved Klissow den 19. juli 1702 måtte undgælde for denne desperate politik, kan vel næsten opfattes som skæbnens nemesis. *Gg.*

**Olav Christensen: Haderslev bys første bogtrykker,
Hinrich Luckander, 1759—1792.**

Med en fortegnelse over Luckandertryk.

Udgivet af Modersmålets Trykkeri 1959, 200 året efter udstedelsen af Hinrich Luckanders privilegium. 96 sider, ill.

Modersmålets Trykkeri har markeret 200 året for udstedelsen af det privilegium, dets virksomhed bygger på, ved udsendelse af dette meget smukke festskrift med faksimilegengivelser, bl. a. af selve privilegiet, der dukkede op som gave ved »Dannevirke«s 100 års jubilæum i 1938, og en række titelblade. Olav Christensen indleder med en oversigt over bogtrykkunstens historie i Danmark og hertugdømmerne frem til 1758 — det år, hvor Hinrich Luckander, formentlig stockholmer, indvandret til Haderslev fra Flensborg, indsender sit andragende om oprettelse af trykkeri i Haderslev. Privilegiet bevilges marts 1759. Olav Christensen har med omhu fremdraget de enkeltheder, der kan fremdrages til en Luckanderbiografi og gør rede for trykkeriets videre skæbne over fader og søn Jens Jensen Seneberg og Heinrich Seneberg — til det overtages af Peter Christian Koch, der 1. januar 1848 lægger trykkeriet sammen med det af ham selv i 1839 oprettede trykkeri. De 67 sider af bogen rummer en fortegnelse over kendte Luckandertryk (248 numre). Det er et stort forsker- og samlerarbejde, der ligger bag denne fortegnelse, der åbner vej til interessante kilder — ikke mindst til belysning af tidens kulturhistorie. *K. F.*

**Inger Marie Plum: Anetavle for 9 søskende Christiansen
fra Flensborg.**

København 1959, 78 sider + 1 tavle, ill.

Den meget sparsomme sønderjyske anetavlelitteratur er blevet forøget med et smukt værk, som omfatter 9 søskende Christiansen, hvoriblandt forfatterindens mor. Med undtagelse af én, som under Treårskrigen, da forældrene opholdt sig på Sjælland, blev født i Frederiksborg, er de alle fødte i Flensborg.

Anetavlen er komplet i femte led, hvor vi møder fem aner fra Sønderjylland, medens resten er fra forskellige egne i Tyskland eller fra kongeriget. Blandt de fem sønderjyske aner findes bogholder Paul Gerhard Schumacher (1692—1729), som hørte til patricierslægten Schumacher fra Haderslev, hvis oprindelse frk. Plum med bistand fra slægtens hjemby Coesfeld i Westfalen har søgt at udrede, samt boels-

mand i Ellum ved Løgumkloster Christen Andersen (1698—1778) og hustru Maren Poulsdatter (1705—1772).

Dette ægtepars søn Andreas Christiansen (1743—1811) blev stor-købmand i Flensborg, hvor han ægtede Catharina Marie Andersen (1747—1813), datter af købmand og hospitalsforstander Christian Andersen († 1758). Ægteparrets fire døtre blev gift med ansete Flensborg-købmænd, blandt hvilke den mest kendte er kgl. agent Heinrich Carstensen Jensen (1789—1860), medens sønnen Christian Andreas Christiansen (1780—1831) videreførte og udvidede faderens handels-hus. Hans hustru, Rachel Jeanette Kulenkampff (1784—1867), førte også efter ægtefællens tidlige død stort hus, og hjemmet var det føren-de blandt det dansksindede, kongetro borgerskab.

Christiansenslægtens tredje generation i Flensborg omfattede blandt andet storkøbmanden Andreas Christiansen (1816—1900)*, i hvis hus 375 sårede og døende soldater efter Istedslaget fandt pleje, og de ni søskendes far Johann Caspar Christiansen (1821—1892), som indtil 1863 var købmand i Flensborg og derefter blev amtsforvalter i det gamle land.

Bogen er smukt udstyret med syv sider illustrationer og bringer som tillæg efterslægtstavler for fire af de ni søskende. Det er i det hele taget et omhyggeligt og søbert arbejde; og frk. Plum fortjener tak, at hun trods de store trykningsudgifter har skaffet mulighed for anetavlens udsendelse. O. C.

* I navneregistret til Flensborg bys historie er de to købmænd Andreas Christiansen opført som én person.

Ole Bech: Så tro imod sit modersmål. En sønderjysk bondehøvdning. Hejmdals Bogtrykkeri. 1959. 21 sider.

Skriftet er udsendt som nytårgave fra Hejmdals Bogtrykkeri. Ole Bech giver med nænsom pen et smukt billede af storbonden Knud Lausten Knudsen, hans forudsætninger i slægten og den koldske på-virkning og antyder hans indflydelse som landstingsmand og på egen. Særlig tiltrækkes Bech af det stof, der ligger i Knudsens køb af Trøjborg og slottets skæbne. Nyt stof giver den lille afhandling ikke, udover et par træk hentet fra familietraditionen. Heftet er på nydeligste måde illustreret af tegneren Erik Herman. K. F.

Carl Th. Jørgensen: Oluf Olesen. Guds forunderlige tjener, 1959, 51 sider + tillæg, ill.

Som nytårshilsen 1960 har bogtrykker Henry Hansen, Horsens bogtrykkeri i smukt typografisk udstyr udsendt et lille skrift af Carl Th. Jørgensen om Horsens-præsten og Ribe-bispen Oluf Olesen. Skriftet,

der fremkommer i anledning af 100-året for Olesens fødsel, søger først og fremmest at fastholde mindet om hans virksomhed som præst i Horsens i tiden fra 1895—1914, hans virke som stiftsprovst og fra 1923 som biskop i Ribe er behandlet meget kortfattet. Forfatteren siger selv, at han ikke har levet sammen med Olesen, hverken i samtid eller under hans prædikestol; hans kilder har været nekrologer, biografier og traditionsstof. En personligpræget karakteristik har forfatteren derfor ikke formået at give, men den lille bog er letlæst og fremkalder ønsket om en dyberegående analyse og skildring af denne interessante og rige personlighed, som var med til at sætte sit præg på de kirkelige forhold i Vestslesvig i genforeningsårene. Bogen er udstyret med pennetegninger af Herluf V. Petersen og som tillæg findes faksimiletryk af Olesens afskedsprædiken i Horsens.

P. K. I.

Jens Raben, 14. marts 1880—18. februar 1960.

Et mindeskrift, udgivet af Historisk samfund for Als og Sundeved og af Museet på Sønderborg Slot. Sønderborg 1960. 227 sider.

Til den højt fortjente leder af Sønderborg Museum fra dets grundlæggelse i 1908 til 1955, Jens Raben, var planlagt et *festskrift*, der skulle udkomme på hans 80-års dag, den 14. marts 1960. Knap en måned forinden døde Raben, som man kunne have undt den glæde og stolthed, læsningen af det fornemme skrift måtte have frembragt hos ham, al den stund skriftets 17 afhandlinger alle mere eller mindre står i gæld til *hans* virke for historie og naturfredning. — Skriftets redaktionsudvalg, hvis sekretær var Rabens efterfølger som museumsinspektør, Jørgen Slettebo, bestemte sig imidlertid for at lade skriftet udkomme som et *mindeskrift* og i øvrigt som oprindeligt planlagt.

Skriftet indledes med en vel træffende karakteristik af Rabens personlighed og en hilsen fra rigsantikvaren Johannes Brøndsted, ledsaget af 4 gode billeder af Raben selv, de to i forbindelse med udgravninger han deltog i — med 50 års mellemrum. Derefter følger kalejdoskopisk bidragene, spændende over stof fra oldtiden (af C. J. Becker, Hans Neumann og Hans Norling-Christensen), middelalder (Otto Norn), renaissance (Mogens Larsen), barok og til nyere tid (Jørgen Paulsen, H. C. Petersen), med en mangfoldighed af emner som møllehistorie (Aug. Korse), gårdhistorie (Chr. Lassen), laugs-historie (Olaf Lassen), bygningshistorie (N. P. Nielsen), håndværkerhistorie (Sig. Schoubye), godshistorie (Hans Frederiksen), personalhistorie (C. J. Andersen), folkekunst (Slettebo), naturfredning (K. Gemzøe) og forholdet mellem skoleungdom og museum (Palle Berg-Sørensen).

En vurdering af disse indlæg en detalje tillader årsskriftets plads-

forhold desværre ikke. Som helhed betragtet må bogen betegnes som det måske mest festlige skrift, der nogensinde er udsendt på dansk her i landsdelen. Ikke alene er dets papir og typografi af højeste kvalitet, men dets billedstof er af en indtil nu ikke kendt standard og tjener udgiverne til stor ære. Det har tit nok været beklaget, at den lokalt udgivne historiske litteratur i forhold til, hvad vi har set fremkomme syd for grænsen, hvad ydret angår, måtte være Askepot. Såvel med dette skrift som med sit jubilæumsskrift fra 1958 synes Historisk samfund for Als og Sundeved at bane nye veje. Men redaktionen fortjener også ros for dens valg af medarbejdere, i hvert fald de 16, fordi der så ligeligt er givet plads for både fagfolk og amatører, hvorved netop alsidigheden i Rabens egen gerning markeres.

Et centralt værk om alsisk kultur er skriftet blevet. Bedre mindsten end en kilde for senere forskning af det område, der var Rabens verden, kunne han næppe selv have tænkt sig.

S. S.

Peter Ingvert Iversen: »De gode gamle dage«. Minder fra Bønderby. Hejmdals Bogtrykkeri. 1959. 48 sider, ill.

Som gave til moderen på hendes 70-årsdag har »seks uregerlige børn« ladet faderen Peter Ingvert Iversens erindringer trykke. P. I. Iversen var født i Bønderby i 1872. Med en levende fortælleevne har han i sine erindringer givet os et levende indtryk af det lille samfund, han hele sit liv var knyttet til. Man får ved læsningen af bogen et stærkt indtryk af, hvordan den nationale kamp har præget den enkeltes liv — også af, at den har kunnet fremelske et særligt stilfærdigt lune. I et afsnit fortælles interessant om landbrugsarbejdet, hvor gest og marsk mødes, om landbrugsmaskinens og redskabers fremtrængen. I få linjer lykkes det ofte P. I. I. at få sagt noget centralt, f. eks. i skildringen af befolkningens forhold til dagspresse og bøger i 1880'erne. Denne lille bog, skrevet af en mand, der stilfærdigt passede sit arbejde og de hverv, der i sognet blev ham pålagt, er et fortrinligt vidnesbyrd om, hvor vigtigt det er, at også de, hvis erindringer ikke kan påregne at blive bestsellers, får dem skrevet. Desværre foreligger bogen ikke i bogladen, så den interesserede får låne sig frem.

K. F.

Knud Prange: Heraldisk nøgle til Nyt dansk Adelslexicon. 1959.

Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie og Dansk historisk Fællesforening har i fællesskab for nogen tid siden udgivet arkivar mag. art. Knud Pranges bog »Heraldisk nøgle til Nyt dansk Adelslexicon«. Nu skal man ikke af titlen lade sig forlede til at tro, at bogen kun kan anvendes i forbindelse med Wittrup og Thiest's »Nyt dansk

Adelslexicon«, idet bogen også har sin store værdi som selvstændigt opslagsværk, hvorfra man ved hjælp af henvisningerne let kan finde ind i adelslexiconet. Bogens hoveddel er — i lighed med en flora — formet som en række nøgler, ved hjælp af hvilke samtlige i adelslexiconet optagne — + enkelte andre — slægters våben kan bestemmes, således, at man, hvis man f. eks. på et epitaphium træffer et adelsvåben, man ikke kender, med Pranges bog i hånden er i stand til at afgøre, hvilken adelsslægt våbnet har tilhørt. Man har på dette område hidtil været slet stillet, idet der ikke har foreligget noget middel til en sådan våbenbestemmelse, medens man nemt har kunnet gå den anden vej og finde en opgiven adelslægts våben. Det må derfor siges, at der med denne bog er afhjulpet et stort savn. Bogens værdi forøges yderligere derved, at den er forsynet med en klar vejledning og en alfabetisk liste over anvendte fagudtryk, således at ikke heraldikere her kan blive orienteret. Dette i forbindelse med selve nøglernes klare overskuelighed gør, at bogen henvender sig til et stort publikum af historisk interesserede, som ofte på historiske excursionser, hvis de har den heraldiske nøgle med, vil få lejlighed til at sende arkivar Prange en venlig tanke.

H. W.

**Olav Christensen: Haderslev Amtssygehus i Gram 1860—1960.
Et bidrag til medicinalvæsenets historie i Sønderjylland.
Haderslev 1960. 91 sider, ill.**

Bestyrelsen for Gram Sygehus har ved 100-års jubilæet overdraget Olav Christensen at skrive denne bog. Det er man den meget taknemmelig for, idet bogen er kommet til at rumme et væld af oplysninger vedrørende sygehusforhold og medicinalvæsen samtidig med, at den giver bidrag til vesteramtets almindelige historie. Den, der har kendskab til nutidens problemer vedrørende sygehusvæsen, vil blive beroliget ved at se klart understreget, at fortiden også har haft sine. Man følger sygehuset, fra de første planer om et særligt sygehus for Haderslev vesteramt fremsættes overfor greven på Gram af amtmand Stockfleth, til det idag står som et fuldt udviklet sygehus, der foruden kirurg har medicinsk konsulent og part i røntgenoverlæge. Som naturligt er, indtager skildringen af tiden op til 1920 langt den største plads, delt op i de forskellige overlægers »regeringsperioder« fra fysikus Reimers til dr. Sievers. Olav Christensen får plads til udmærkede, ofte nærgående biografier af de enkelte overlæger. Man ser, hvordan fremmedherredømmets vilkår griber ind på sygehusets område, som da det i 1887 ved magtbud omdøbes til Westeramts Krankenhaus, eller da der som økonom — og dermed plejer — ansættes en mand, der ikke kan et ord dansk, hvilket forhold for en

kort tid tømmer sygehuset for patienter. Fraset en ganske kort periode i 1882, ansættes der først i 1906 egl. sygeplejeuddannede personale i form af to diakonisser fra Flensborg. Gang på gang ser man, hvordan epidemier græsser blandt patienterne; et særligt epidemisugehus opføres 1888—89. Bogen giver ved et væld af småtræk et godt indtryk af, hvad man til forskellige tider har forstået ved sygehus-hygijne. Den bør læses af mange, men for læger og sygeplejersker må den være næsten selvskreven læsning med de muligheder for belysning af »faget«, den frembyder. Er O. C. blevet sprogforny, når han side 35 skriver, at ved åbningen »var alt nu klippet og klart«. Det fremgår ellers af skildringen, at haveanlægget ikke var færdigt før 1862. K. F.

Ø Realschule Tønder 1906—1920 und ihre Abbauklassen.
Gustav Rothe, Tønder, 1960. 32 sider, ill.

I anledning af en elevsammenkomst (3.—4. sept. 1960) har festudvalget med støtte af byens pengeinstitutter udsendt dette lille skrift. Forfatteren giver sig ikke til kende, men mon man gætter galt, hvis man lader dr. Max Rasch, der er blandt skolens dimittender, få sin del af æren for skriftet. På grundlag af arkivalier er der givet en sober fremstilling af skolens historie, fra de første planer om den fremlægges i 1903 til den sidste afviklingsklasse, der havde til huse på Tønder Statsskole, der i 1920 overtog realskolens bygning, ophører. I et særligt afsnit er der givet en skildring af Tønder omkring 1910, smukt illustreret med billeder af nu forsvundne eller ændrede gadepartier. Man har fundet plads til en gengivelse af den berømtmelige vise om dampskibet »Bismarck« med begyndelseslinien »In der grossen Seestadt Tønder«. K. F.

Haderslev omkørselsvej og Dampark.

En billedbog med tekst af H. J. Hansen og Chr. Ostenfeld.
Haderslev 1960, 72 sider + 2 planer, ill.

I årene fra 1949 til 1956 blev der i Haderslev gennemført et vejbygningsarbejde, som lagde hovedvej 10 uden om bykernen og ned over den naturskønne Haderslev Dam. Bybilledet blev derved væsentligt ændret. Mange frygtede, at store naturværdier derved ville gå tabt, men de fleste har vel nok måttet sande, at der tværtimod er skabt andre og lige så smukke naturbilleder, som bliver set af langt flere, end Damhalvøen blev det, fordi millioner nu hvert år passerer hen over Dammen.

Bogen om dette store ingeniørarbejde, der omfatter 15 større og mindre brobygningsarbejder, er udsendt som privattræk af dr. techn. Chr. Ostenfeld, hvis firma har hovedansvaret for arbejdet, i samar-

bejde med stadsingeniør H. J. Hansen. Indholdet er væsentligst af teknisk karakter, men i indledningen gøres der dog rede for den historiske og politiske baggrund, ligesom et af havearkitekt Eywin Langkilde forfattet kapitel giver et godt billede af det i forbindelse med vejarbejdet gennemførte storslåede parkanlæg. Bogen er tilrettelagt af boghandler Johannes Chr. Nielsen, som desuden har ansvaret for en til 1960 å jour ført plan af Haderslev, og den får navnlig på grund af det smukke billedstof interesse for alle, der beskæftiger sig med vor landsdels topografi. Foruden 15 detailplaner er bogen nemlig illustreret med 28 fine fotografier, hvoraf et par luftfotos af Dam-parken dog virker noget bare, fordi optagelsen har fundet sted for nogle år siden, inden parken var begyndt at få karakter.

Desværre kan bogen ikke købes i boghandelen og er derfor vanskelig at få fat i. Det er beklageligt, at den slags privattryk ikke altid i alt fald i begrænset oplag lægges ud i boghandelen, så der derved blev givet mulighed for, at den virkelig interesserede samler blev istand til at skaffe sig et eksemplar. Denne bog vil være en pryd på enhver boghylde.

O. C.

Noter og nyt

**Jens Raben,
14. marts 1880—18. februar 1960.**

Museumsinspektør Jens Raben døde den 18. febr. 1960, få uger før han ville være fyldt 80 år, og dermed mistede det lokalhistoriske arbejde i Sønderjylland en af sine mest virksomme og dygtige hjælpere. Han var eet med museet på Sønderborg slot, ligesom han var eet med Historisk samfund for Als og Sundeved, og danske og tyske tidsskrifter, først og fremmest »Heimatblätter« og »Sønderjysk månedsskrift«, har i en menneskealder nydt godt af hans flittige pen.

Selv om hans livsgerning faldt i Sønderborg, og han kom til at kende Als og Sundeved bedre end nogen anden egn, glemte han aldrig, at han stammede længere nord fra. Barndoms- og ungdomsårene levede han i Øsby, Haderslev og Christiansfeld. Endnu findes adskillige farvelagte tegninger af oldtidsminder fra disse egne, og det første trykte arbejde fra hans hånd er en vejleder om gravhøjene i Vedsted, trykt i Christiansfeld 1905. Da var Raben 25 år gammel.

I 1908 kom Raben til Sønderborg, og på hans initiativ oprettedes endnu samme år en »Forening til bevarelse af oldsager og oldtidsminder for Als og Sundeved« med dr. Wullenweber som formand og Raben som »samlingsleder«. Det var altså ikke blot en forening, man oprettede, men også et museum, og dermed fik Raben disse to institutioner som arbejdsplads, »mine to kælebørn« kaldte han dem senere, museet og Historisk samfund.

Der kan ikke her gås i enkeltheder. Et museum på 30.000 genstande vidner i sig selv om en stor indsats, og dertil kommer i dette tilfælde gode protokoller og et righoldigt arkiv med oplysninger om genstandene. For oldtidsminderne har Raben udført et omfattende kortlægningsarbejde, der gør Sønderborg amt til et af de bedst undersøgte amter i landet. Udgravningsarbejdet har strakt sig over hele Sønderborg-perioden og har resulteret i mange gode og interessante fund. Bedst kendt er vel den store undersøgelse af vikingebyen Brovold. Nævnes må også omfattende restaureringer af stenalderens oldtidsmindesmærker på Als.

Det var oldtiden, der havde vakt Rabens første interesse, og det var vel også den, der interesserede ham mest. Men det var ikke det eneste. Det er hjemstavnens historie som helhed, han har forsket i og flittigt skrevet om: voldsteder, herregårde og slotte, ikke mindst Søn-

derborg slot, byer og bygninger, håndværkerlaug, landsbyforhold og ikke mindst folkemindernes mange overleveringer. På alle disse områder har Raben ydet en indsats, som senere forskere vil drage stor nytte af, og som mange allerede, takket være Rabens hjælpsomhed overfor andre, har haft gavn af.

Meget af det, der her er nævnt, er sket i samarbejde med nationalmuseet, som i mindeskriftet om ham bidrog med en smuk og velbegrundet hilsen og tak. En sådan tak er der god grund til for Historisk samfund for Sønderjylland at deltage i. Jens Raben har udført et stort arbejde af blivende værdi for hjemstavnsens historie.

Hans Neumann.

Landsarkivet.

Også i år har landsarkivet modtaget flere værdifulde afleveringer fra private. Fhv. statskonsulent, *Johs. Jensen*, Åbenrå har, efter at den åbenråske frimenighed er opløst, afleveret dennes arkiv, og der er kommet en supplerende aflevering fra *Den sønderjydske Fond*. De resterende arkivalier fra fonden vil blive afleveret i november. *Historisk samfund for Sønderjylland* har deponeret betydelige dele af sit arkiv, *købmand Andreas Petersen*, Rangstrup har afleveret pastor Carsten Petersens efterladte papirer, *sognefoged J. Friis*, Fjelstrup lokalhistorikeren Hans Krogs efterladte papirer, *frk. D. Karberg*, Næstved, familien Karbergs privatarkiv, *landsretssagfører Erik Høgsbro*, København, korrespondance vedrørende Rødding højskole, *rentier Peter Paulson*, V. Linnet, egne erindringer og papirer, og *skibsreder M. Jensen*, Åbenrå har afleveret protokoller og korrespondance vedrørende rederiet.

Også manuskriptsamlingen er blevet øget. *Fabriksinspektør Carsten Jessen*, Åbenrå, har foræret landsarkivet et stort og omhyggeligt udarbejdet manuskript vedrørende hans faders slægt og *fhv. amtsassessor Jon. Smith*, har foræret landsarkivet et stort manuskript vedrørende sønderjyske herredsfogeder, et resultat af et overordentligt flittigt samlerarbejde.

Af embedsarkivalier har landsarkivet modtaget Haderslev kreds-skoleinspektørs arkiv for tiden indtil 1920, men iøvrigt kan landsarkivet ikke modtage større afleveringer fra embederne, før der er skaffet mere reolplads.

Historisk samfund for Sønderjylland's båndoptager og båndsamling er indtil videre deponeret på landsarkivet.

Som landsarkivar afløstes Frode Gribsvad af Peter Kr. Iversen den 1. februar. Cand. mag. H. H. Worsøe, der i et par måneder havde fungeret som vikar, udnævntes til arkivaraspirant pr. 1. juni, og arkivar H. Heilesen flyttede fra Viborg til Åbenrå den 1. juli.

P. K. I.

Museumsråd for Nordslesvig.

Ved et fællesmøde i Sønderborg af museumsbestyrelserne for de 4 museer i Haderslev, Åbenrå, Tønder og Sønderborg, enedes man om hovedlinierne i et nærmere samarbejde, og det blev vedtaget at nedsætte et udvalg under navn af Museumsråd for Nordslesvig og bestående af repræsentanter for hvert af museerne. Dette råd skulle tage sig af sådanne fællesopgaver, som bedst kunne løses for Nordslesvig som helhed. Det er foreløbig det eneste sted i landet, hvor det forsløges at samordne museumsvæsenet indenfor et større område.

Haderslev amts Museum.

Som det har været tilfældet i de senere år har udgravningen af det store mosefund i Ejsbøl igen stået i første række. Det var endda så heldigt i år, at vi på grund af større tilskud udefra kunne give udgravningen et væsentligt større omfang og længere varighed. Ialt blev undersøgt ca. 300 m², således at udgravningspladsen nu er på ca. 830 m². Antallet af fundne genstande har nu passeret de 2000, og deriblandt findes udgravningens interessanteste og smukkeste enkeltstykke, et sværd, hvis fæste er beklædt med ringe af bronze og sølv og ornamenteret med indlagte metalsnore. Det blev fundet en af de sidste dage, der blev gravet, og der var tidligere fundet andre genstande med samme udsmykning, som åbenbart hører til samme sæt. Det er meningen at fortsætte udgravningen til næste år.

I sommerens løb besøgte udgravningen af Jysk arkæologisk selskab fra Århus, af museumsudvalget fra Odense, ligesom Historisk samfund for Haderslev amt havde arrangeret et aftenmøde, hvor inspektør Ørsnes og Svend Jørgensen foreviste udgravningerne, og Ørsnes derefter holdt et lysbilledforedrag.

I efterårssæsonen fortsattes undersøgelsen af den interessante gravplads fra ældre romertid ved Hørløk. I tilslutning til det sidste år undersøgte areal, i hvilket var fremdraget 5 usædvanlig store og veludstyrede grave foruden nogle urnegrave, undersøgte i år et lignende område. Urnegravpladsen fortsatte, mens der derimod ikke blev fundet nogen af de store grave i år. Også undersøgelsen af denne plads vil blive fortsat, både for at få mest muligt at vide om de mærkelige gravanlæg og for at få undersøgt en del af den samtidige boplads, som ligger lige op til gravpladsen.

Museets udgravninger afsluttedes i Kolstrup ved Stepping med en prøvegravning (134 m²) af en tuegravplads fra førromersk jernalder.

Efter anmodning af skolerne i Fjelstrup og Skrydstrup har museet deponeret en lille samling af typiske oldsager på skolen til brug ved undervisning. Vi har samtidig anbefalet, at skolerne ved elevernes

hjælp supplerer denne samling med andre sager, som så vil have den fordel at være fundet på stedet.

En erhvervelse af særlig karakter var det, da det lykkedes at købe Haderslev skomagerlaugs velkomst af sølv. Foruden i genstandens sjældenhed bestod det særlige ved købet deri, at den blev udbudt til salg i London. Det er en 45 cm høj smuk pokal med den kendte figur Hans von Sagen på toppen; den menes at stamme fra 1700 tallet.

På en auktion i København har museet købt et lille nydeligt maleri af den gamle Tyrstrup kirke 1854, det vil sige før anlægget af landevejen. Det er malet af den kendte, historisk interesserede tegner og maler A. P. Madsen.

Museet var medvirkende ved, at det smukke gamle inventar i Løve apotekets officin blev nedtaget og flyttet til »Den gamle By« i Århus.

I løbet af dette efterår er afholdt en møderække med emnet stilarter. Emnet blev belyst i tre lysbilledforedrag om kirkearkitektur, verdslig arkitektur og møbler og kunstindustri. Denne studiekreds fik tilslutning af 80 deltagere, hvorefter der måtte siges nej til yderligere deltagelse.

H. N.

Åbenrå Museum.

I det forløbne år har man videreført arbejdet med restaurering af museets udstillingslokaler og er nu nået gennem folkemindesamlingen i stueetagen. Denne er bl. a. blevet forsynet med en del nye montrer, hvilket har betydning en væsentlig forbedring af udstillingsforholdene. På trods heraf er de besøgendes antal kun i langsom stigning.

Museet består af 2 hovedafdelinger, nemlig: Den kulturhistoriske afdeling, omfattende oldtiden, middelalderen, nyere tid, søfart og etnografika, og kunstafdelingen, omfattende ældre og nyere kunst.

Den kulturhistoriske afdeling har haft pæn tilgang af museumsgenstande, dels i form af gaver, dels ved fund og dels ved indkøb.

Der er foretaget enkelte mindre udgravninger i amtet under ledelse af museumsinspektør Hans Neumann, Haderslev. 1 depot- eller motivfund bestående af forskellige økser i sten og flint fra yngre stenalder fra Hjolderup i Bjolderup sogn er indbragt til museet. Endvidere er indbragt en gammel »Ege« fra Sdr. Hostrup sø; denne er dog endnu ikke nærmere undersøgt og tidfæstet.

Søfartsafdelingen har modtaget en del skibsbilleder, og til etnografikaafdelingen er der indgået en del sjældne ting fra Sydvestafrika.

Museet har ved indkøb erhvervet en del sølvsager, såsom tedåse, hovedvandsæg, sølvskeer m. v. Alle sølvsagerne er fremstillet af gamle aabenraa-sølvmede. Endelig bør det nævnes, at museet som gave har modtaget et ur, der er lavet som svendestykke af en af nationalitetskampens førere, Frederik Christopher Fischer.

Kunstafdelingen har fra Ny Carlsberg Fondet ved uddelingen i nov. 1959 modtaget som gave: Folmer Bendtsens maleri »Tidligt forår, lossepladsen«, 1956 og en bronzeskulptur udført af Hans W. Larsen, »Udkast til monument for Knud Rasmussen«.

Ved indkøb har museet erhvervet 1 oliemaleri udført af J. F. Wilumsen og 1 oliemaleri udført af malerinden, frk. Franziska Clausen, Aabenraa.

Kunstforeningen i Aabenraa har benyttet afdelingens udstillingssal til 4 udstillinger. Endvidere har Aabenraa byhistoriske Forening benyttet udstillingssalen til en udstilling af byhistoriske billeder. Sidstnævnte udstilling, der varede i 5 dage, havde et besøgstal på 3000.

F. S.

Museet på Sønderborg Slot.

For museet blev 1959-60 et godt år, selvom besøget var lidt lavere end året forud. Entre-indtægten var på 37.484,50 kr. Skolebesøget var dog ikke mindre end året forud — over 20.000 skoleelever besøger hver sommer museet.

Interessen for museet har også i år vist sig i adskillige værdifulde gaver til både de historiske og de kulturhistoriske samlinger, og der er grund til at være taknemlig over, at den lokale tilslutning til museet er usvækket — den er nu engang en livsbetingelse for samlingernes fortsatte trivsel. Museet har endvidere indkøbt adskillige ting, bl. a. en lille samling Flensborgfajance, en lille malet kiste, en kop med et Sønderborgprospekt, 2 ostindiske tallerkener, flere drikkeglas, en barok natstol og et lille spejl.

Den største samlede nyerhvervelse er imidlertid kommet som testamentarisk gave fra rentier Peter Chr. Wolf, Kegnæs. Museet modtog her dels en oldsagssamling, dels en kulturhistorisk samling, der bl. a. omfattede billeder, fader og tallerkener, et par gode tallerkenrækker, småting fra den daglige husførelse, et par hængeskabe, nogle stole og et chatol og en hjulplov samt en del udskårne døre fra forskellige alsiske gårde. Endelig indeholdt samlingen en stor portion jagt-våben og gamle geværer, som Wolf med særlig interesse havde samlet. Det er således en meget værdifuld og omfattende gave, museet har kunnet glæde sig over. Det er af stor betydning, at sådanne større eller mindre privatsamlinger ikke splittes eller tilintetgøres ved ejerens død, specielt når ingen nærmere arvinger findes. Det sker stadig alt for ofte, at genstande, som for museet kan have interesse, bliver smidt væk eller tilintetgjort ved oprydning efter et dødsfald, Wolfs samling skal nu konserveres — det viste sig at være overordentlig tiltrængt — før den udstilles, men den vil efter veloverstået behandling komme til at udgøre et værdifuldt indslag i museets samlinger.

Museet foretog i efteråret 1959 nogle undersøgelser i kanten af den

gamle borgbanke ved Nordborg Slot, hvor bl. a. fandtes adskillige middelalderlige potteskår. Forhåbentlig vil der siden blive mulighed for at fortsætte disse undersøgelser. Derudover har museet nogle gange været tilkaldt og besigtiget fund og mulige fund, ligesom det ved de forskellige vejarbejder er fulgt med ved vandringer i de gennemgravede områder. Museet har endelig været med i de udgravninger, som et hold studenter fra Århus Universitet, der opholdt sig på Sandbjerg Slot, foretog ved Stolbro Næs under ledelse af professor P. V. Glob. Trods det dårlige vejr undersøgtes og frilagdes to gravanlæg fra tidlig vikingetid, en skibssætning og en rundstensætning, begge med brandgrave.

Konserveringen af det middelalderlige kirkeinventar er fortsat, efter at museet også i år har modtaget et ekstraordinært statstilskud til dette arbejde. På museet selv er konserveringen af landbrugsafdelingen fortsat, bl. a. har alle de store vogne nu været i bad.

Museets kunstaffdeling har i år deltaget med 16 billeder i den store udstilling på Charlottenborg: »Provinsmuseernes Kunstskatte«. Kunstafdelingen har i 1959-60 indkøbt 9 billeder, heraf fire malerier af C. A. Lorenzen, som museet nu har en fortræffelig samling af.

Museet på Sønderborg Slot er blevet anerkendt som landsdelsmuseum for hele Sønderjylland, for så vidt angår den historiske tid. Samtidig er Haderslev amts Museum blevet landsdelsmuseum med den forhistoriske tid som arbejdsområde. Dette er en af den nye museumslovs konsekvenser, og det er glædeligt, at det netop bliver i Nordslesvig, den nye lov takket være det gode samarbejde mellem de fire købstadsmuseer, får særligt positiv betydning. Der har fortsat været god kontakt mellem de fire museer og der har endog været afholdt et fællesmøde mellem de fire museers bestyrelser i Sønderborg. Der er næppe tvivl om, at Nordslesvig på dette felt er blevet et foregangsområde.

J. S.

Tønder Museum.

Foruden den årlige tilvækst til museets kunstsamling, gaven fra Ny Carlsbergfondet, malerier af Erik Hoppe og Juliana Sveinsdottir, har Tønder Museum 1960 forøget sin samling af kunstindustri med fornemme ny erhvervelser, hvoraf blot skal fremhæves 4 glas fra Nøstetangen, stammende fra en tønderisk købmandsfamilie, med indblæste monogrammer, to hollandske glas, det ene med et hvalfangerskib, det andet med monogram, begge fra Keitum på Sild. — Fra Louis Foghts store sølvsamling lykkedes det museet at erhverve et smukt vinbæger af A. C. Boetewadt og en kerubske af Jacob Reimer (den ældste til nu fundne signerede ske fra Tønder). Men også nye betydelige erhvervelser i fajance, porcelæn, kniplinger og kobberstik må noteres. — Et særligt rum til museets samling af topografiske billeder er indrettet,

til museets glassamling er udført et par smukke specialmontrer, magasinmontrerne er udbyggede, og oldsagssamlingen har fået nye montrer.

Tønder kommune har fordoblet sit tilskud, og statens tilskud til kunstsamlingen er ligervis fordoblet, så de samlede tilskud nu beløber sig til godt 31.000 kr. — Det er en væsentlig forbedring, men den var også meget påkrævet, hvis museet skulle kunne opfylde de krav der stilles det. Samarbejdet med skoler, gymnasium og seminarium har været godt — og vil blive udbygget endnu mere.

Besøgstallet ligger fortsat for lavt, og førend museet er fuldt udbygget og moderniseret, kan man næppe regne med, at det bliver bedre i så henseende. — Planerne om den tilbygning, der allerede forelå udarbejdede i 1935, er omsider taget op igen, og en projektering er nær forestående. Foruden en almindelig udvidelse er påtænkt en ny maleri- og foredragssal, samt et lokale beregnet for undervisning.

Samarbejdet med de øvrige 3 nordslesvigske museer og Nationalmuseet har været fortrinligt. Meget betydelige fund i forbindelse med udgravningen af Trøjborg og jagtslottet Grøngård vil indgå i museets samlinger og betyde en revolution med hensyn til museets renæssancebestand.

S. S.

Restaureringsplanerne for Sønderborg Slot.

I foråret 1959 nedsatte Boligministeriet en kommission på ialt 30 medlemmer med det formål at overveje, hvorledes en restaurering af Sønderborg Slot bør udføres. Udvalgets formand blev rigsantikvar, professor, dr. phil. J. Brøndsted og departementschef A. Skalts fra Boligministeriet blev næstformand. I udvalget sidder desuden repræsentanter for de sønderjydske amts- og byråd, de politiske partiers sønderjydske folketingsmænd, de historiske foreninger i Sønderjylland, det sønderjydske erhvervsliv og enkelte repræsentanter for museumsvesenet. Det er således en bredt sammensat kommission, hvis medlemmer har tilknytning til alle egne af Sønderjylland og allerede herved er tilkendegivet, at det er tanken at få så bred tilslutning til restaureringen som mulig fra hele landsdelen. Arkitekt Peter Koch, der er medlem af udvalget, har fået til opgave at udarbejde et skitseprojekt.

Udvalget holdt den 25. juni et indledende plenarmøde, hvor der blev lejlighed til at fremkomme med synspunkter og tanker vedrørende restaureringen og den fremtidige anvendelse af slottet. Der var almindelig tilslutning til tanken om nu at restaurere bygningen grundigt, efter at der nu i 40 år, der er gået siden staten overtog slottet, bogstavelig talt ingen større reparationer er udført. Samtidig udtaltes ønsket om, at museet må blive moderniseret og udbygget efter tidens krav. Som vejledning for restaureringen var der ud fra både kunst-

neriske, arkitektoniske og kulturhistoriske synspunkter enighed om at gå ud fra generalbygmester v. Platens ombygning fra 1718—20.

Efter udvalgets første møde har et snævrere arbejdsudvalg afholdt en række møder, hvor talrige spørgsmål er drøftet og afklarede. Også et særligt udvalg af sagkyndige vedrørende brandsikring har afholdt møde, og arkitekt Peter Koch har lige siden det første møde arbejdet med de omfattende planer til et skitseprojekt for restaureringen. Museumsinspektør, dr. phil. O. Norn, har i J. Rabens mindebog foreslået, at man, i forbindelse med restaureringen, i slottets nordfløj genskaber nogle af de gamle renaissance-interieurer, og at man opbygger en særlig bygningshistorisk afdeling i tilknytning til de gamle lokaler. Dette vil ikke mindst få værdi for de tusinder af skoleelever, der hvert år besøger slottet, og vil betyde en stor gevinst for museet. Det ser da også ud til, at disse tanker vil få praktisk indflydelse på restaureringsplanernes udførelse.

For museet vil en gennemgribende restaurering selvsagt få alt-overvejende betydning. Allerede på det indledende møde blev derfor fra museets side gjort opmærksom på en række af de forhåbninger, man stillede til den kommende istandsættelse. Et hovedpunkt var her sikringen af slottet og samlingerne ud i fremtiden, hvor brandsikringen må komme til at spille en fremtrædende rolle i overvejelserne. Det kan ikke nytte at ofre store beløb til en restaurering af slottet, hvis brandsikringen ikke bliver betydelig bedre.

For en fremtidig bevarelse af slot og samlinger må også indlægning af centralvarme i hele slottet — og i forbindelse dermed nye og tætte vinduer — være af stor betydning, og samtidig håber museet, at der må blive lejlighed til en gennemgribende reparation af vægge og gulve. Alt for store værdier truer nu med at gå tabt, hvis ikke salpeterangreb fra væggene og træormsangreb fra de mange lag gulve bliver effektivt stoppet.

Museet på Sønderborg Slot er i øjeblikket med over 30.000 genstande et af provinsens største museer, og enhver, der vil studere Sønderjyllands specielle historie, vil her kunne hente viden og oplysning. Bliver nu slottet restaureret, vil også samlingerne blive nyopstillet efter helt moderne principper, i nye montrer, i smukke rum med gode farver. Varme på slottet vil betyde mulighed for større besøgstal om vinteren, men også øgede udgifter til brændsel, rengøring og opsyn. Alt i alt vil de kommende år komme til at stille museet overfor meget store økonomiske krav.

Det er vel endnu for tidligt at afgøre, hvordan de alle skal løses, men museets bestyrelse har allerede nu i et par år lagt penge hen til den store opgave, således at der i dag rådes over en nyordningsfond på ca. 50.000 kr. Det lyder af meget, men er måske kun en fjerdedel eller en ottendedel af den sum, der ialt bliver nødvendig for museet.

Målet er nemlig ikke blot et godt museum, men et museum, der står fuldt på højde med de bedste museer i hovedstaden, ja med de bedste både i Danmark og i udlandet. Det er store mål at sætte sig, men forudsætningerne er til stede: Et slot med over 800 begivenhedsrige år bag sig, og et museum, der — takket være især Jens Rabens utrættelige indsamlingsarbejde — råder over meget store samlinger af meget høj kvalitet.

J. S.

Den store egnsvandring den 11. sept. 1960.

Egentlig var en gammel del af Sønderjylland, Ærø, udset til at være udflugtsmål i år, men alle forsøg på at opnå en tilfredsstillende transportmulighed glippede. De tilbud, der kunne være tale om, ville stille så store krav til vikingeånd, at styrelsen ikke fandt det rimeligt at sætte de mange i regelen ikke helt unge deltagere på en sådan prøve.

I stedet blev Nordfyn valgt. D.S.B. stillede en udflugtsvogn med højtaler og hvad dertil hører til rådighed på særdeles gode vilkår, og man ventede derfor som sædvanlig god tilslutning. I den henseende blev turen en skuffelse; knap 100 deltagere var med. Om årsagen hertil nu er ønsket om bilbefordring, som vi er vant til, eller modvilje mod udflugter uden for hjemstavnen, kan kun en gallupundersøgelse blandt medlemmerne orientere om. Sidste år gik turen dog uden for landets gamle grænser.

Men som historisk ekskursion betragtet og på alle andre måder blev udflugten ubetinget en succes. I DEN FYNSKE LANDSBY var der nok at se på, og arkitekt *Hansens* instruktion var nok værd at høre på. Middagen blev nydt i den nærliggende RESTAURANT SKOVEN. Formanden for Historisk samfund for Sønderjylland, landsarkivar *P. Kr. Iversen*, bød velkommen til deltagerne og til de indbudte gæster fra Fyn. På disse sidstes vegne talte formanden for Historisk samfund for Fyns Stift, lensbaron *Berner Schilden Holsten*, *Langesø*, og bød velkommen til Fyn.

I *Fraugde kirke* med *Daaers* og *Marsviners* sarkofager ligger også *Thomas Kingo* begravet (og på kirkegården *Morten Korch*). Pastor *Fr. Schäfer*, *Fraugde*, fortalte kirkens historie. På *Fraugdegård*, som *Kingo* har ejet, holdt baron *Bille Brahe* foredrag om den smukke bindingsværkshovedbygning fra renæssancetiden og meddelte herunder karakteristiske træk fra et stort landbrugs vilkår.

Busserne passerede det velbevarede bystævne i *Davinde* på vejen til det gamle slot *Skovsbo*. Ejeren, realskolebestyrer *Fast*, bød velkommen, og lektor *A. F. Blomberg*, gav en smuk og malende skildring af *Hardenbergerne* og deres gård. Både her og på *Fraugdegård* havde ejerne vist den store imødekommenhed at indbyde deltagerne til også at se slottenes interiører.

Udflugtens forhistoriske islæt var gemt til sidst. Ved *Ladbysskibet* i nærheden af Kerteminde gjorde museumsinspektør *E. Albrechtsen*, Odense, på en kortfattet, men særdeles fyndig og klar måde rede for dette storslåede oldtidsminde. Men så var tiden også så fremskreden, at der måtte fart på for at nå toget i Odense.

På hjemturen indhøstedes den erfaring, at en togrejse under denne form er fortrinlig egnet til at imødekomme behovet for selskabeligt samvær – som også hører med til en vellykket egnsvandring. Stationsforstander *M. Poulsen*, Åbenrå, bidrog med nogle fikse konkurrencer til at forhøje den gode stemning. *C. St.*

Komiteen til uddeling af Christian Paulsen-prisen vedrørende prisopgave.

I året 1532 udstedte kejser Karl V. en straffelov, der skulle have gyldighed for hele det tyske rige; den kaldes *Constitutio Criminalis Carolina* (forkortet: *Carolina*). Den er bekendt for at være skrevet i et klart tysk sprog, men også for at være meget streng. Den er bl. a. udgivet af J. Kohler, Halle 1900—15. — Nogle steder fortrængte *Carolina* næsten de ældre straffebestemmelser, andre steder havde den vanskeligere ved at gøre sig gældende; tit blev domspraksis i tidens løb mildnet. Særlig interessant er forholdet, hvor *Carolina* i grænseegne i større eller mindre omfang trængte frem i kraft af retssædvanen på trods af den hævdvundne ret, uden at dens anvendelse blev påbudt. Et sådant område er Slesvig, hvor bl. a. Jyske Lov gjaldt. Udviklingen her er dog ikke tilstrækkelig undersøgt. — Derfor stilles følgende prisspørgsmål for Christian Paulsen-prisen:

En redegørelse for udviklingen af strafferetten i Nordslesvig fra reformationen til ca. 1840.

Undersøgelsen skulle i det væsentlige foretages på grundlag af et passende udvalg af retsprotokoller fra retskredse, tilhørende henholdsvis den kongerigske og den hertugelige del af Nordslesvig. Der ønskes ingen indgåen på procesformer. Det vil være tilstrækkeligt at undersøge domspraksis m. h. t. de vigtigere typer af forbrydelser samt forbrydelser, hvis strafferetslige behandling synes særlig egnet til at vise påvirkning af den henholdsvis i Tyskland og i kongeriget Danmark gældende strafferet.

Besvarelser af opgaven sendes i to maskinskrevne eksemplarer inden 15. oktober 1961 til

lektor Johs. Lomholt-Thomsen, Strandvejen 61, København Ø.

Besvarelsen indsendes under mærke eller motto, mens forfatterens navn, stilling, adresse samt fødselsår anføres på en seddel i en vedlagt lukket konvolut, der er forsynet med samme mærke eller motto

som besvarelsen. Adgangen til at besvare opgaven står åben for enhver.

Besvareelserne vil blive bedømt af et sagkyndigt udvalg. Den, hvem prisen tilkendes, får på Christian Paulsens fødselsdag, den 10. jan. 1962 overrakt en sølvmedalje samt 3.000 kr.

Amtskredsens arbejde

Haderslev amt.

Generalforsamlingen holdtes i Skodborg forsamlingshus lørdag den 23. april i forbindelse med en egnsvandring til Dresvold, Knagemølle og Skodborghus, ledet af museumsinspektør Neumann og lærer Hermansen.

Den 11. august var vi på aftenvandring til udgravningen i Ejsbøl mose. Det er 3. år i træk, at vi på den måde har haft lejlighed til at følge dette udgravningsarbejde på nært hold. Museumsinspektør Ørnsnes viste frem og gav siden ved sammenkomsten på Hotel Norden en instruktiv fremstilling af de resultater, man hidtil har nået.

Amtsudvalgets egentlige egnsvandring holdtes søndag den 21. aug. Vi startede fra Rødding, kørte til Staghøj, hvor Neumann trak nogle linjer op i egnens forhistorie, besøgte den kønne, lille Hjerting kirke, hvor pastor Jespersen viste frem, passerede vejsporene »Valdemarsvej« ved Mejlby og endte i Ribe, hvor H. V. Gregersen gav en kyndig fremstilling af Ribemødet 1460. Turen afsluttedes på Slotsbanken, hvor journalist Rosenstand fortalte Riberhus' historie.

Disse forskellige arrangementer samlede 4—500 deltagere. Adjunkt H. V. Gregersen har afløst arkivar J. J. Aalling som medlem af amtsudvalget

T. H.

Åbenrå amtskreds.

Der er holdt generalforsamling den 28. marts med foredrag af pastor Urban Schrøder om »højkirkelige træk i sønderjysk kirkehistorie«. Mødet var godt besøgt. Aftenudflugten den 18. 6. til Kalø var desværre ikke begunstiget af vejret, men alligevel deltog ca. 80 medlemmer i udflugten. Førstelærer J. Holdt, Rugbjerg, gjorde i sit foredrag rede for øens storhedstid.

Besøget i Varnæs kirke den 7. juli var tilrettelagt af pastor Schrøder og kontrolassistent Laursen og havde samlet stor tilslutning. I kirken holdt pastor Schrøder foredrag om dens historie, og der blev givet en smuk orgelkoncert. Ved aftenkaffen gav pastor Schrøder træk af sognets historie.

Den 14. 8. holdtes udflugt til Bommerlund. Under ledelse af overlærer R. P. Sørensen besøgte man Gejlåbroen og dens omgivelser, ligesom der blev fortalt om Oksevejen. I Padborg besøgte man biblioteket og det nye museum, hvorefter man samledes til kaffebord på den gamle historiske kro i Frøslev. Her talte sognefoged Johs. Meyer om Carsten Thomsen og hans betydning for sognets nationale udvikling, ligesom han læste en del af Carsten Thomsens digte. Man kørte hjem over Sofiedal og Tinglev.

H. J.

Sønderborg amtskreds.

Amtskredsen har været behjælpelig med et forberedende møde til en sognehistorie i Sottrup og har givet tilsagn om støtte til den, ligesom der har været afholdt et møde i Ullerup.

Kredsen har i samarbejde med Historisk samfund for Als og Sundeved forberedt hjemstavnsugen med udmærket tilslutning fra hele amtet.

E. C.

Tønder amtskreds.

Generalforsamling holdtes tirsdag den 22. marts på »Tønderhus«. Alle valg var genvalg. I forbindelse med generalforsamlingen holdt adjunkt Knud Fanø foredrag »Træk af skibsfartens historie i Vadehavet«. Generalforsamlingen var besøgt af ca. 40 medlemmer. Den årlige egnstur holdtes lørdag den 27. aug. Desværre var vejrguderne os ikke alt for nådige. Man samledes i Skærbæk Planteskole, hvor skovrider Fromsejer fortalte om denne og gav et overblik over Hedeselskabets virke i Vestslesvig i årene fra 1920 til nu. Selskabet kørte derefter en tur gennem planteskolens område og op til Gassehøje, hvor der blev givet en landskabsorientering ved Cornelius Schmidt. Turen gik derfra gennem Kalleby skov til Brøns, hvor P. Obeling Andersen redegjorde for de områders historie, som turen var gået igennem, og især fortalte, hvad man ved om Kallebygård og dens jordtilliggende. Turen sluttede i Brøns kirke, hvor pastor Malling gav en udtømmende skildring af kirkens historie. Turen havde samlet ca. 90 deltagere.

Ved forskellige småmøder er det forberedende arbejde til hjemstavnsugen i februar næste år blevet gjort.

C. S.

Sydslesvigs amtskreds.

Inden Historisk samfunds omdannelse var der fra gammel tid en række medlemmer i Sydslesvig, og da der dannedes en egen amtskreds, måtte der tages fat til 2 sider: først måtte interessen og forståelsen vækkes, og dernæst måtte der hverves medlemmer ud over de allerede nævnte.

Hvad det første angår, er vi godt på vej; der findes ud over landsdelen en ikke almindelig interesse for historie, måske især for udgravninger og oldtidslevn, vor tids relikviedyrkelse. Hvis man ved foredrag ikke blot behandler arvestridigheder, delinger, løvbestemmelser og polemik, men livet i gamle dage, kan man påregne god tilslutning. Selve tiden fører med sig, at folk derimod ligesom ikke har ro og tid til historisk læsning, og er der alligevel interesse derfor, volder sproget ofte endnu en vanskelighed.

Trods udmeldelser ved fraflytning og dødsfald har vi den opmuntning, at der stadig kommer indmeldelser uden hvervning, og vi har en god presse og bestyrelse. Inden længe håber vi også at få tillidsmænd rundt omkring, så hvervningen og konsolideringen kan udbygges.

Den 9. maj, samme dag som vort mangeårige medlem, redaktør L. P. Christensen begravedes holdtes generalforsamling, og H. F. Petersen fortalte om den første genforening for 200 år siden. Den 21. august var der udflugt til Tønder, hvor vi under magister Schoubyes ledelse besøgte museet og kirken; turen afsluttedes i Slotskroen i Møgeltønder med en afstikker til Gallehus. Årets vigtigste begivenhed var dog vel udflugten til Hedeby, hvor prof. Jankuhn forklarede de nye udgravninger og fortalte Hedebyes historie. Der var ca. 140 deltagere. Men forbigåes bør ikke byvandringen i Flensborg omkring Søndertorv med besøg i byarkivet. Lektor Madsen og dr. Schütt forklarede.

H. F. P.

Årsberetning og regnskab 1959-60

Historisk samfund for Sønderjylland's årsmøde

afholdtes søndag den 29. maj 1960 kl. 14 på Hotel Norden i Haderslev.

Formanden, landsarkivar Peter Kr. Iversen, bød velkommen og foreslog konsulent Jørgen Frank valgt til dirigent, hvilket forsamlingen tilsluttede sig.

Dirigenten oplæste dagsordenen og gav ordet til formanden, som aflagde årsberetning:

Når Historisk samfund efterhånden i en årrække på årsmøderne har kunnet meddele om fremgang i *medlemstal*, har en eller anden måske i sit stille sind tænkt: dette kan vel ikke blive ved; engang må foreningen dog have toppet og en tilbagegang indtræde. Jeg kan berolige med, at vi også i år kan meddele, at medlemstallet har været stigende. Et mål, der blev sat for nogle år siden om at nå op på 2000 medlemmer, er ganske vist ikke nået endnu, men ligger vel heller ikke mange år ude i fremtiden. Et helt nøjagtigt medlemstal er det svært at opgive, da der året igennem sker tilflytninger, fraflytninger og dødsfald, men vi er i hvert fald nu nået op på over 1800 »faste« medlemmer (ca. 1825), det hidtil største tal i samfundets historie. Højest ligger Haderslev amt med godt 400, tæt fulgt af Åbenrå med lidt under 400, Tønder har ca. 325, Sønderborg ca. 175. Sydslesvig ca. 180 og det øvrige Danmark ca. 325 medlemmer.

Som bebudet ved sidste årsmøde har *Sønderjyske årbøger* i dette beretningsår et lidt mindre omfang end i 1958-59; kvaliteten mener vi dog at have opretholdt. I efterårshæftet har man vel især lagt mærke til B. Barløses afhandling: »Skolen i Sydslesvig indtil 1848«, der er første del af en afhandling, som forrige år belønnes med Chr. Paulsen-prisen. I det nylig udsendte forårshæfte vil man vel navnlig hæfte sig ved S. Schoubyes afhandling om afdøde amtslæge Mads Michelsens samling af sølv fra Åbenrå. Vi har flottet os lidt ved til de mange klichéer at anvende krideret kunstrykpapir, men uden virkelig god reproduktion ville afbildningerne langt fra have fået den værdi for kendere, som de nu har. Vi takker Hejmdals trykkeri for god og omhyggelig udførelse. I forårshæftet er der endvidere et særligt bidrag i anledning af 40-året for genforeningen, en afhandling af sognepræst Bent Rasmussen, Visby, om krigsfangelejrenes tilblivelse.

Et register over årbøgerne fra perioden 1941—60 er, som meddelt

sidste år, under udarbejdelse ved bibliotekar Carl Langholz. Vi venter at kunne udsende det i løbet af et par år.

Der vil senere blive aflagt en særlig beretning for *Sønderjysk månedsskrift*. Også her stiger holdertallet, men desværre lidt for langsomt. Jeg vil defor gerne som sædvanligt benytte lejligheden til at opfordre de medlemmer, som ikke allerede er holdere, til at tegne abonnement på dette billige, men lødige tidsskrift. Der er fra mange sider især ytret tilfredshed med februarhæftet, som var helliget mindet om afstemningen for 40 år siden.

I årene 1957—59 blev der inden for samfundets *skriftrække* udsendt ialt 5 publikationer og én inden for den såkaldte lille skriftrække, de små biografiske skildringer. I år har vi i rækken af små biografiske skildringer i december udgivet bogen om J. N. H. Skrumsager ved Morten Kamphövener. Jeg henleder medlemmernes opmærksomhed på dette værdifulde lille skrift om en af nationalitetskampens førstemænd. I disse dage udkommer inden for skriftrækken 3. og sidste bind af A. Svensson: »Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis«, et tykt bind på 400 sider. Hermed foreligger afslutningen af en grundig og omfattende karakteristik af en anden betydningsfuld sønderjysk førerskikkelse. Et personregister til alle tre bind er udarbejdet af seminarieadjunkt H. V. Gregersen, Haderslev. Af andre arbejder, der foreligger færdige, eller hvis udgivelse er umiddelbart forestående, skal nævnes en beretning om Sønderjysk Fonds virksomhed gennem 40 år ved lektor Kn. Kretzschmer, som forventes udsendt i midten af juni. Inden for et års tid skulle 1. bind af Abenrå bys historie udkomme. H. V. Gregersens: Prøver i gotisk skrift, som en del har stiftet bekendtskab med gennem Sønderjysk månedsskrift, agtes inden længe udsendt som en særlig publikation. En afhandling om Flensborgs embedsmænd i tiden 1550—1848 kan påregnes at udkomme ved juletid. Trykningen af denne bog bekostes af Carlsberg-Fonden. I flæng skal endvidere nævnes Hvidtfeldts værk om de nordslesvigske embedsmænd, Emilie Andersens om Hans den Ældre, Harald Jørgensens udgave af brevvækslingen mellem H. V. Clausen og H. P. Hanssen, der agtes udsendt i 100-året for H. P. Hanssens fødsel — i 1962. Ligeledes overvejes nye udgaver af Fink og Hvidtfeldts vejledning i studiet af Sønderjyllands historie og af de små vejledninger for sønderjyske personalhistorikere og lokalhistorikere. Vore tanker m. h. t. udgivelse af flække- og herredshistorier er nu ved at tage fastere form. Jeg kan således oplyse, at museumsinspektør Slettebo har erklæret sig villig til at skrive Nordborgs historie, og vi håber at kunne lægge ud med en herredshistorie i 1964. Vi har søgt om støtte til det forberedende arbejde.

Det folkeligt oplysende arbejde indtager en vigtig plads blandt Historisk samfunds opgaver. Jeg vil også gerne i år understrege, at op-

delingen i amtskredse for nogle år siden har virket fremmende på dette område. Tilsammen har hovedforeningen og amtskredsene arrangeret omkring 20 foredragsmøder, men ud over dette har der med eller uden vor medvirken været afholdt en række *hjemstavnsaftner* i hele landsdelen. Der meddeles fra Haderslev om 10 sådanne, og selv om man ikke kan gå ud fra, at de øvrige amter ligger forholdsvis lige så højt, er det tilstrækkeligt vidnesbyrd om stor historisk interesse og aktivitet.

Tilslutningen til *egnsvandringerne* øges fra år til år. Her kan en enkelt amtskreds, nemlig Åbenrå, endog opvise tal, der ligger over hovedforeningens. Ialt har der været afholdt 11 *egnsvandring* i landsdelen, inklusive Sydslesvig, med et deltagerantal på omkring 1400. Den såkaldte store *egnsvandring* gik i år uden for dansk og gammelt dansk område, til tre holstenske herregårde ved Westensee, som hver på sin måde har noget at fortælle fra helstatstiden. Trods det dyre arrangement var der over 300 deltagere og endda måtte styrelsen afvise over 50, der kom for sent med tilmeldelsen. Vi beklager at have været nødt dertil, men de, der var så heldige at komme med, vil kunne bekræfte, at et større antal deltagere ville indebære alvorlig risiko for udflugtens heldige gennemførelse. Vi har igen sidste sommer sendt to medlemmer til det af Dansk historisk Fællesforening arrangerede årlige kursus for lærere i aftenhøjskolen.

Selv om Historisk samfund ikke selv har oprettet *aftenhøjskoler*, nærer vi stor interesse for denne forholdsvis nye oplysningsform, og vi har stedse været rede med tilskyndelse og vejledning, bl. a. ved at udsende talerlister til tillidsmænd og ungdomsforeninger. En undtagelse dannede 1959, men vi mener iøvrigt, at talerlisten i fremtiden bør være en årlig tilbagevendende begivenhed.

Historisk samfund har påtænkt og planlagt i vinteren 1960-61 at foranstalte et *lokalhistorisk kursus*, bl. a. beregnet for lærere i aftenhøjskolen, i Haderslev og Sønderborg og med vejledning på landsarkivet og i museer. Kursus er beregnet at skulle omfatte 14 eftermiddage eller aftener med seminarieadjunkt H. V. Gregersen som leder. Et sådant kursus er dyrt at arrangere, hvorfor vi har søgt en speciel understøttelse hos undervisningsministeriet, som endnu ikke har svaret. Vi kan derfor ikke sige noget bestemt endnu herom, men har dog sikret os tilsagn om medvirken, bl. a. fra professorerne Fink og Steensberg, arkivar L. Bødker, Dansk Folkemindesamling, og landsarkivar Hvidtfeldt.

I to år har samfundet nu været tilsluttet *de nationale foreningers samarbejdsudvalg* og har derigennem været med til at arrangere såvel det store skolemøde i Løgumkloster sidste sommer som det nationalpolitiske kursus på Gråsten landbrugsskole i efteråret. Sidstnævnte havde et stærk historisk islæt, og noget lignende vil være tilfældet

med det planlagte kursus på Hoptrup højskole til efteråret. Gennem samarbejdsudvalget har vi deltaget i forhandlingerne med statsradiofonien, og det er vort håb, at de regionalprogrammer, som nu er en kendsgerning, på forskellig vis kan blive til gavn også for det lokalhistoriske arbejde. Også ved arrangementet af afstemningsfesterne har vi medvirket sammen med de øvrige foreninger inden for udvalget.

Mens der ved forrige årsmøde med henblik på *foreningens økonomi* blev givet udtryk for et vist mørksyn, kan vi fastslå, hvad også vil fremgå af kassererens beretning, at udsigterne heldigvis tegner sig noget lysere i år. Årsagen hertil er i første række nogle yderst velkomne ekstra tilskud. Uden denne hjælp fra myndigheder, institutioner og fonds ville vort arbejdes grænser blive meget snævrere. Der skal derfor rettes en ærbødig tak til stat, amts- og sogneråd, til Dansk Kultursamfund, Tuborg og Kongens Bryghus, til Jorcks legat, Esso-Fonden, Brødrene Brousts legat, Sprogforeningen, Skoleforeningen, Jydske Tidende, Berlingske Tidende, til Fonden af 1936 og til Carlsberg-Fonden.

Jeg vil ikke slutte denne beretning uden at nævne, at der i vinter inden for styrelsen har været ført indgående forhandlinger vedrørende oprettelsen af en *sønderjysk studiesamling* på Sønderborg slot i forbindelse med planerne om restaureringen af slottet og nyindretningen af museet. Der er inden for det historiske arbejde i vor landsdel flere vigtige opgaver, der er forsømte. Det ville føre for vidt at gå i enkeltheder, men der skal peges på den systematiske indsamling af traditionsstoffet fra fremmedherredømmets tid, fra genforeningsårene og fra besættelsestiden, på indsamling af billedmateriale af personer og af bygninger, veje, gader og landskaber, optagelser af fremtrædende kvinders og mænds stemmer på bånd, registrering af aviser og pjecer, især med henblik på de nationalpolitiske forhold. Et spredt og lidt tilfældigt arbejde er gjort hist og her, men vi håber, at der nu i forbindelse med restaureringen af Sønderborg slot skulle kunne skabes mere samling om dette arbejde. Der har været nedsat et arbejdsudvalg, som har udarbejdet en længere redegørelse, som for nylig med styrelsens godkendelse og anbefaling er fremsendt til rigsantikvar, professor Brøndsted, der er formand for det af boligministeriet nedsatte udvalg vedrørende Sønderborg slot. Ved udarbejdelsen af redegørelsen har vi samarbejdet med formanden for de nationale foreningers samarbejdsudvalg, gårdejer Hans Andersen, Kongsbjerg, og formanden for Historisk samfund for Als og Sundeved, landsretssagfører Bent Miang, Sønderborg. Jeg vil gerne takke begge for deltagelsen i udvalgsarbejdet, især er jeg glad for, at vi har kunnet samarbejde med Historisk samfund for Als og Sundeved i denne sag, og jeg håber, at vore to foreninger også i fremtiden vil kunne finde sammen til drøftelse og løsning af opgaver i fælles interesse.

Indsamling af traditionsstof er en af de vigtigste opgaver, den nævnte studiesamling skulle tage sig af. Men denne indsamling haster. År for år svinder det ind i rækken af de gamle små og store »førere« fra fremmedherredømmets tid; derfor må vi snarest gå i gang med indsamlingsarbejdet på en mere effektiv måde, end tilfældet hidtil har været. Vi har derfor søgt om penge fra tipsmidlerne og har fået et beløb på 2500 kr. til anskaffelse af en *båndoptager* og bånd. Når vi har vænnet os lidt til brugen af den, vil vi gå i lag med indsamlingen. Er der inden for denne forsamling nogle, der gerne vil være os behjælpelige med dette arbejde, beder vi dem venligst sige til. Båndoptageren er foreløbig placeret på landsarkivet, men gennemføres planerne vedrørende Sønderborg slot, er det meningen at overføre den og det kommende stemmearkiv til studiesamlingen der.

En anden ting, som til næste vinter vil lægge beslag på tillidsmændenes velvilje og medarbejde, vil jeg også gerne nævne allerede nu. Dansk historisk Fællesforening, der er en sammenslutning af alle de historiske amtssamfund, byhistoriske foreninger, arkiver og museer omgås med tanker om i februar næste år inden for samme uge over hele landet at få arrangeret *hjemstavnsaftener* med det formål for øje at vække og styrke den historiske interesse i så vide befolkningskredse som muligt. Der er i den anledning indledt et samarbejde med De danske Ungdomsforeninger og de kristelige ungdomsforeninger. Herved vil der til efteråret blive indkaldt til tillidsmandsmøder i amterne sammen med de nævnte ungdomsforeningers sogne- og kredsformænd, og jeg håber, at også Sønderjysk Idrætsforening og eventuelt andre organisationer vil være med. På disse møder skal den nærmere slagplan lægges. Forhåbentlig vil man i et meget stort antal sogne — om ikke i alle — til februar arrangere sådanne hjemstavnsaftener. De steder, hvor man gennem år har afholdt hjemstavnsaftener, er de blevet nogle af de mest populære af vinterens arrangementer, og der, hvor man første gang forsøger i februar, vil man sikkert spørge sig selv, hvorfor man ikke forlængst har prøvet noget sådant.

Historisk samfund for Sønderjylland udgiver nok årbog, månedskrift og bøger, men vi må ikke glemme, at det trods alt kun er en begrænset kreds, vi når ud til ad denne vej. Også den store flok — og da især de unge — vil vi gerne gøre interesseret i hjemstavns historie, og her må vi søge ud til forsamlingshuse og foredragssale, der hvor det folkelige arbejde udfolder sig i alle sine nuancer. Dette folkelige arbejde har Historisk samfund også en forpligtelse til at være med i.

Dirigenten gav derefter ordet til kassereren, fuldmægtig Olav Christensen, der aflagde regnskabet (jvf. omstående) og oplæste revisorernes bemærkninger hertil. Olav Christensen mente, at der var grund til at glæde sig over regnskabet, som var et af de

bedste i mange år. Derpå fik Werner Christiansen ordet og aflagde beretning og regnskab for Sønderjysk månedsskrift. Også her var der fremgang, selvom det gik for langsomt, og månedsskriftets økonomi endnu ikke kunne hvile i sig selv, idet man i år igen havde underskud, selvom det var betydeligt mindre end sidste år. Dirigenten stillede de aflagte beretninger til diskussion, og de blev alle godkendt.

Der afholdtes derefter valg. Hans Lund, H. Neumann og Chr. Stenz afgik efter tur, men genvalgtes alle enstemmigt. Til revisor nyvalgtes overassistent C. H. Sehrt i stedet for konsulent Frank, der ikke ønskede genvalg. Formanden takkede konsulent Frank for hans mangeårige revision af foreningens regnskab.

Under evt. meddelte formanden, at næste årsmøde agtedes afholdt på Danebod Højskole og henledte opmærksomheden på et kursus i lokalhistorie på Jaruplund Højskole i august. H. P. Jørgensen, Olmersvold, opfordrede Historisk samfund til at være med til at værne om mindeparken ved Urnehoved og mente, at det i år var 40 år siden, H. P. Hanssen tog initiativet til oprettelse af Historisk samfund for Sønderjylland, og at foreningen således i år kunne fejre 40-års jubilæum. Formanden påviste dog, at der endnu var et par år til jubilæet. Sølvsmed Henningsen takkede for den smukke nyudkomne årbog og håbede, at der i fremtiden ville komme flere artikler af samme art som Sig. Schoubyes artikel om Mads Michelsens sølvsamling. Fhv. forstander Jepsen foreslog, at Historisk samfund udskrev en stilekonkurrence med emne fra Sønderjyllands historie for skolebørn for at udbrede og styrke interessen for denne i videre kredse. Formanden påpegede, at man tidligere uden særligt held havde forsøgt noget lignende, men lovede, at tanken skulle blive taget op til overvejelse på ny. Endelig drøftedes styrelsens forslag om, at sommerens udflugt i år skulle gå til Ærø.

Efter kaffebordet holdt kammerherreinde, fru Ingeborg Refslund Thomsen et fængslende foredrag om »Minder fra genforeningstiden«.

Regnskab for året 1. april 1959 til 31. marts 1960

Indtægter		Udgifter	
Medlemsbidrag	14.280,50	Årbogen:	
Portogodtgørelse	3.950,78	Papir og tryk	6.866,00
Salg	5.988,66	Honorarer ..	2.440,00
Tilskud	19.875,00	Rest 1958 II	5.649,56
Gave	20,00		14.955,56
Egnsvandringen	5.921,00	Skrifter	11.503,21
Refusion af løn til		Ekspedition, kasserer,	
kontorist	13.994,96	sekretær	1.200,00
Renter	49,26	Fragt og omdeling	4.653,00
		Møder og foredrag	1.495,80
		Amtsudvalgene	1.250,00
		Kontorhold og løn til	
		kontorist	15.700,60
		Tilskud til Sønderjysk	
		månedsskrift	3.000,00
		Bandoptager	1.667,26
		Dansk historisk Fælles-	
		forening	280,00
		Udvalg for studiesamling	
		Sønderborg	135,10
		Repræsentation	217,00
		Egnsvandringen	5.816,86
		Andre udgifter	328,41
		Balance	1.877,36
	64.080,16		64.080,16

Status pr. 31. marts 1960

Aktiver		Passiver	
Beholdning	3.242,97	Regninger	7.880,80
Kontingentrestancer	160,00	Udvalget for studiesam-	
Arbejdsmin., kontoristløn		ling på Sønderborg,	
til gode for marts	1.325,06	restbevilling	364,90
Udestående for salg ..	1.096,50	Jorcks fond	4.000,00
Tønder sølv, forudbetalt	500,00	÷ Olav Christen-	
Skriftprøver, forudbetalt	300,23	sen: Bibliogra-	
Balance	1.620,94	fi over sønderj.	
		slægtstavlelitt.	4.000,00
			0,00
	8.245,70		8.245,70

Haderslev, den 13. maj 1960.

Olav Christensen

Undertegnede af Historisk samfund for Sønderjylland valgte revisorer har d. d. revideret ovenstående regnskab for tiden 1. april 1959 til 31. marts 1960, som er befundet i orden og overensstemmende med de foreliggende bilag. - Kassebeholdningen pr. 31. marts 1960 forelå. — Endvidere har vi kontrolleret regnskabet for tiden 1. april til 22. maj 1960.

p. t. Haderslev, den 29. maj 1960.

Sig. Schoubye

Jørgen Frank

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i 1955, 1956, 1957 og 1959 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk samfund for Sønderjylland er af økonomiske grunde ikke så udførlig som i tidligere år. Afgangslisten omfatter således kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til redaktionens kendskab, medens tilgangslisten ikke som tidligere er opdelt topografisk, idet de nye medlemmer i år kun er opført i alfabetisk orden. Det bemærkes, at det er kassereren, som har ansvaret for udarbejdelsen af tillægget.

Historisk samfund har siden årsopgørelsen i 1959 haft en nettotilgang af 69 medlemmer, idet der foruden 22 døde er slettet 22 på grund af udmeldelse eller restance, medens tilgangen er på 113 medlemmer. Medlemstallet pr. 1. oktober 1960 var derefter 1840, der fordeler sig på landets enkelte dele som følger:

Åbenrå by	192	Tønder by	97
Åbenrå amt	199	Tønder amt	235
Haderslev by	120	Sydslesvig	201
Haderslev amt	304	Stor-København	136
Sønderborg by	48	Det øvrige Danmark	194
Sønderborg amt	110	Udlandet	4

Årets døde

Alexandersen, Kata, Vangsbo,
Vester Sottrup
Black-Hansen, N., dr. phil., Åbenrå
Callø, P. A., kreditforeningsdirektør,
Haderslev
Christensen, L. P., chefredaktør,
Flensborg
Fink, Holger, fhv. borgmester,
Åbenrå
Hansen, Hans, forstander, Gråsten
Hansen, Peter, gårdejer, Hjerndrup
Harboe, Jørg., pastor, København N.
Jepsen, Mathias, gårdejer, Jejsing
Junker, Alfred, slagtermester,
Agerskov
Krog, Hans, rentier, Christiansfeld

Levinsen, Niels, dommer, Gentofte
Louw, A. Charles, adm. direktør,
København V.
Luun, Knud, fhv. overlæge,
Knabstrup
Madsen, Hans, redaktør, Rødding
Nielsen, Anton, købmand, Åbenrå
Nissen, Martin, sognepræst,
Stepping
Noack, C. W., biskop, Kolding
Petersen, Nis, smedemester, Bodum
Raben, J., museumsinspektør,
Sønderborg
Sørensen, Osvald, direktør, Åbenrå.
Østergaard, Jacob, Rødding

Tilgangsliste

- Ahrenkiel, Peter, gårdejer,
Møgeltønder
- Andersen, Arne, pastor, Slesvig
- Andersen, Richard, højskolelærer,
Askov
- Anthonisen, Gertrud, lærerinde,
Slesvig
- Asmussen, Jes Peter, universitets-
adjunkt, cand. theol., Dr. Tvær-
gade 40, København K.
- Balslev, Birgitte, bestyrerinde,
Bennetgård pr. Skodborg
- Bech, Christian, rentier, Kalvø
- Bichel, Magnus, amtssekretær,
Slesvig
- Bjerg, Maren Margr., pens. lærer-
inde, Åbenrå
- Boas, Sophus, lærer, Åbenrå
- Boisen, Hans, gårdejer, Kornvang
pr. Skodborg
- Borch-Madsen, Povl, overlæge,
dr. med., Holstebro
- Brandrup, Nis Madsen, købmand,
Rødekro
- Brodersen, H. J., dyrlæge, Gram
- Busch, Otto, bankbestyrer, Kibæk
- Christensen, Karlo C., gymnasie-
lærer, Tønder.
- Christiansen, Ruth, lærerinde,
Slesvig
- Clausen, Claus, Havnbjerg
- Clausen, Hermann, fhv. borgmester,
Slesvig
- Dahl, Carl, Høgslund pr. Tønder
- Dalgaard, J., viceskoleinspektør,
Vojens
- Ditlefsen, Jens, lærer, Slesvig
- Dragsbo, Poul, adjunkt, Åbenrå
- Ehlers, Anna, fru, Rømø
- Eliassen, E. D., overmontør,
Fredericia
- Eriksen, Jens, sognepræst, Sjørslev
- Fink, Thorvald, lærer, Slesvig
- Føgh, P. A., købmand, Vedsted
- Frank, Povl Schnor, stud. agro.,
Brannersvej 17, Charlottenlund
- Frederiksen, Soffy, fru manufaktur-
handler, Haderslev
- Friis, H. H., skoleinspektør, Jels
- Gotthardsen, N. J., assurandør,
Møgeltønder
- Gregersen, Viggo, kommune-
kasserer, Møgeltønder
- Hansen, Anna, lærerinde, Bredebro
- Hansen, Arne, afdelingsleder,
Åbenrå
- Hansen, Chr., sognefoged, Fole
- Hansen, Hans W., lærer, Slesvig
- Hansen, Karen, lærerinde, Vindby-
holt friskole pr. Fakse
- Hell, Johannes, lærer, Åbenrå
- Historisk samfund for Rejsby sogn
- Holst, Jens, gårdejer, Høgslund pr.
Tønder
- Hørstebro, Louise, fru, Rødding
- Jacobsen, H. A., kontorassistent,
Åbenrå
- Jans, Erik, overassistent, Ålborg
- Jensen, Henning, landbrugs-
konsulent, Slesvig
- Jensen, Henrik, regskabskonsulent,
Haderslev
- Jensen, Inger Leth, sygeplejerske,
Flensborg
- Jensen, Marie, lærerinde, Slesvig
- Jensen, Sigvald, købmand, Tinglev
- Jepsen, Ebbe, gårdejer, Dybvig-
hoved, Løjt
- Jespersen, sognepræst, Hjerting
- Jessen, Anna, bibliotekar, Fredericia
- Jochumsen, Gertrud, børnehave-
lærerinde, Tønning
- Jørgensen, Carl, malermester,
Åbenrå
- Jørgensen, Ellen Haugaard, frk.,
Rens
- Kjær, Hans, husmand, Københoved
- Kløkhøj, A. H., oberst, Vordingborg
- Kloppenborg, P., Harreby
- Knudsen, Arne, mejerilærer, Dalum
Landbrugsskole
- Køster, Erling, førstelærer,
Sdr. Sejerslev
- Lorenzen, Jens hygimester,
Sdr. Vilstrup
- Lyng, Johan, pens. kontorchef,
Peblinge Dossieringen.
- København N.
- Lützen, Peter amtsoversekretær,
Nibøl
- Madsen, A. Rørbæk, sognepræst,
Mesinge

- Madsen, Else, lærerinde, Harres
pr. Brødbro
- Madsen, J. Kr. la Cour, ungdoms-
konsulent, Christianslyst,
Sdr. Brarup
- Madsen, Jacob, rentier, Rødding
- Munkøe, J. C., statskovrider, Ulvs-
hus pr. Haderslev
- Møller, Bente, lærerinde, Burkal
- Nielsen, Agnes, fru, Haderslev
- Nielsen, Anna-Lise, børnehavelærer-
inde, Slesvig
- Nielsen, Jens Christian, inseminør,
Rødding
- Nielsen, R. A. A., toldkontrollør,
Skjalm Hvidesvej 8 IV,
København V.
- Nielsen, Severin, ingeniør, Bleg-
damsvej 70 I, København Ø.
- Nissen, Cathrine, gårdejerske,
Dyringkjær pr. Haderslev
- Nissen, Chr., rentier, Vojens
- Nissen, Gunder, frk., Strandelhjørn
- Nissen, Theodor, sekretær, Slesvig
- Olesen, Thomas, lektor, Tarm
- Parmann, Hans, pastor, Slesvig
- Petersen, A., overassistent, Tønder
- Petersen, Hans L., landmand, Ende-
rupgård, Borg pr. Viborg
- Petersen, Tove Læssøe, børnehave-
leder, Slesvig
- Posselt, Mogens, bibliotekar,
Tranebjerg
- Poulsen, Morten, stationsforstander,
Åbenrå
- Paulsen, Paul P., Jordbjergvej 10,
Herlev
- Rasmussen, Jens H., læge, Århus
- Rasmussen, Knud, adjunkt, Duborg
Skolen, Flensborg
- Relsted, Asger, lærer, Jels
- Rothe, Einar, toldinspektør, cand.
jur., Kongshaven 65 B, Valby
- Ræthinge, Ellen Wolden, fru told-
forvalter, Ribe
- Schmidt, Antoni, bygmester,
Gånsager
- Schmidt, Chr. Th., læge, Åbenrå
- Schmidt, Karl, landmand, Bæk pr.
St. Nustrup
- Sehrt, Carl Hans, socialundersøger,
Haderslev
- Seligmann, Ulla, lærerinde,
Humtrup pr. Nibøl
- Sjøqvist, V., arkivar, Fynsvej 12,
Virum
- Skourup, Kirsten, lærerinde, Slesvig
- Skovgaard, Christen B., landbrugs-
medhjælper, Røjbøl, Ø. Lindet
- Statsseminariet, Haderslev
- Søberg, Jens Frisendal, konditor,
Åbenrå
- Sønderjysk Samfund, St. Kongens-
gade 60, København K.
- Sønnichsen, Eike, lærerinde, Slesvig
- Thojnsen, Dorte, sygeplejerske, Bov
- Thomsen, Hans Jørgen, gårdejer,
Munkegård pr. Foie
- Tychsen, fru ingeniør, Haderslev
- Tyge, Niels Erik, seminarieelev,
Tønder
- Vejby, Johannes, skoleinspektør,
Rødekro
- Volquardsen, Johan Redlef, Over-
Diggreve, Eidersted, Tetenbüll
- Wolthers, Birthe, børnehavelærer-
inde, Slesvig
- Worsøe, Hans, arkivar, cand. mag.,
Åbenrå
- Ziethe, Rudolf, malermester, Jels
- Østergaard, Leif, lærer, Ravsted

I serien

Skrifter, udgivet af Historisk samfund for Sønderjylland

er udkommet:

- Nr. 1. Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*, 2,25 kr.
(i boghandelen 3,—)
- Nr. 2. P. J. Refshauge: *Bonden, der blev landråd*. Udsolgt.
- Nr. 3. *Tønder gennem tiderne*. I-II 25 kr. (I 14 kr., II 11 kr.) (37,50)
- Nr. 4. M. H. Nielsen: *Fra slesvigske fattigvæsens fortid*. 4,50 kr. (6,—)
- Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie*. Udsolgt.
- Nr. 6. *Navneregister til H. P. Hanssens værker*. Udgivet af Johan Hvidtfeldt. 2 kr. (4,—)
- Nr. 7. *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse*. 3 kr. (4,50)
- Nr. 8. Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere*. 2 kr. (3,—).
- Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*. Udsolgt.
- Nr. 10. *Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark*. 6 kr. (10,—)
- Nr. 11. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur*, 2. udgave m. tillæg: Manuskripter vedr. sønderjysk personallhistorie i Landsarkivet i Åbenrå ved Peter Kr. Iversen, indb., 7,50 kr. (12,—).
- Nr. 12. *Nordslesvig efter genforeningen*, 7 radioforedrag. 3 kr. (4,50)
- Nr. 13. Thorvald Petersen: *Fra Als til Tønder*. Udsolgt.
- Nr. 14. N. Black Hansen: *Åbenrås annaler, 1524, 1584-1694*. 4 kr. (6,—)
- Nr. 15. Peter Kr. Iversen: *Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog*. 12 kr. (18,—)
- Nr. 16. A. Svensson: *Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis*. I. Udsolgt. II 10 kr. (17,—), III 15 kr. (25,—).
- Nr. 17. H. V. Gregersen: *Niels Heldvad*. En biografi. 8 kr. (14,—)
- Nr. 18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: *Kaptajn Hans Bruhns Erindringer*. 9 kr. (16,—)
- Nr. 19. Asger Nyholm: *Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterne tid*, indb., 12 kr. (21,—).
- Nr. 20. Knud Kretschmer: *Den sønderjyske Fond*. 8 kr. (13,—)
- Nr. 21. H. V. Gregersen: *Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier*. 8 kr. (12,—).

Serien redigeres af et udvalg, bestående af generalkonsul, professor, dr. phil. Troels Fink, Flensborg, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg, landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå, og fhv. forstander Hans Lund, Tanderupgård.

Medlemmer af Historisk samfund for Sønderjylland kan bestille skrifterne ved henvendelse til Landsarkivet, Åbenrå. Ikke-medlemmer kan købe dem i boghandelen til de i parentes anførte priser.

I Historisk samfund for Sønderjylland's

serie af små, populære levnedsskildringer

er udkommet:

Marie Boesen: *Agnès Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie.*
Medlemspris kr. 4,00, bogladepris kr. 6,00.

Hans Hansen: *Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs
tjeneste.* Kr. 5,00 (8,00).

Morten Kamphövener: *Skrumsager. En sønderjysk fører.*
Kr. 5,00 (8,00)

Medlemmer af Historisk samfund for Sønderjylland kan få bøgerne
ved henvendelse til Landsarkivet, Åbenrå. Ikke-medlemmer kan købe
dem i boghandelen.

*Det kan betale sig at være medlem af
Historisk samfund for Sønderjylland!*

Endvidere udgives i frit abonnement:

Sønderjysk månedsskrift

Tegn abonnement á 14 kr. årligt, og De modtager et fyldigt, måned-
ligt hæfte med små, letlæste artikler vedrørende historiske og kul-
turelle emner.

Bestilling afgives til
viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej, Tønder.

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

har følgende styrelse:

formand: landsarkivar Peter Kr. Iversen,
Åbenrå

kasserer: fuldmægtig Olav Christensen,
Haderslev

sekretær: overlærer Chr. Stenz, Åbenrå

amtsudvalgsformænd:

gdr. Ernst Christensen, Asserballe

pastor Tage Holm, Vojens

overassistent Holger Jacobsen, Åbenrå

pastor H. F. Petersen, Satrup, Angel

gdr. Cornelius Schmidt, Døstrup

styrelsesmedlemmer iøvrigt:

viceskoleinspektør Werner Christiansen,
Tønder

adjunkt Knud Fanø, Tønder

Generalkonsul, dr. phil. Troels Fink,
Flensborg

provst, dr. theol. Jens Holdt, Brede

landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg

fhv. højskoleforstander Hans Lund,

Tanderupgård

museumsinspektør Hans Neumann,
Haderslev

formanden, kassereren og sekretæren
danner forretningsudvalg

arkivar H. Worsøe, Åbenrå,
fungerer som hjælpesekretær

redaktionsadresser:

Sønderjyske årbøger: Knud Fanø,
Brørsonsvej 29, Tønder

Sønderjysk månedsskrift:

Werner Christiansen,

Brørsonsvej 37, Tønder

Skriftrækken: H. V. Gregersen,
Nørrevang 2, Haderslev

kassererens adresse:

Olav Christensen, Christiansfeldvej 30,
Haderslev, giro: 42682

ældre årbøger og skrifter bestilles
under adresse: Landsarkivet, Åbenrå

Sønderjysk månedsskrift bestilles hos
Werner Christiansen,
Brørsonsvej 37, Tønder

Sønderjyske årbøger er Historisk samfunds
medlemsskrift. Medlemskontingent plus
forsendelsesomkostninger er f. t.
10,— kr. årligt

indmeldelser modtages af
alle styrelsesmedlemmer og
de lokale tillidsmænd

Sønderjyske årbøger og skrifter
er i kommission hos
Danske Boghandlers Kommissionsanstalt,
Nyropsgade 19, København V.

